

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Філологічний факультет
Кафедра філософії та культурології

**БОГОСЛОВСЬКА ОСВІТА В УКРАЇНІ:
ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ, СУЧАСНИЙ СТАН І
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:

здобувача другого (магістерського)
рівня вищої освіти спеціальності 041
Богослов'я, ОПП Богослов'я
Чернишенко Олег

Наукова керівниця: докт. філос. наук,
доц. Горохолінська І.В.

Рецензент: канд. іст. наук, канд. богос.
наук, доц. Лагодич М.М.;
канд. іст. наук, доц. Делятинський Р. І.

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2024 р.
Зав. кафедрою _____ доц. Рунташ О.В.*

Чернівці – 2024

Анотація

Робота присвячена вивченню історії та сучасності становлення богословських шкіл в Україні. Вона є комплексним теоретичним обґрунтуванням тяглості традиції включеності богословського освітнього компоненту в університетську (вищу) освіту – як в Європі, так і в Україні.

Метою дослідження є цілісний огляд історичних контекстів становлення богословських освітніх студій в Україні через демонстрацію різноманіття їх ідейно-методичних та методологічних підходів з врахуванням цього історичного контексту, але чіткою аналітикою на цьому ґрунті тенденції розвитку сучасних богословських шкіл й виявлення нагальних векторів облаштування соціально релевантних освітніх програм.

Робота виконана з врахуванням практичного запиту на вирішення проблеми реформування богословських освітніх програм, інтеграції їх у систему вищої освіти України.

Ключові слова: богословська освіта, богослов'я, освітні програми, університет, християнська аксіологія, конфесійна освіта, секуляризація

Summary

The study is dedicated to exploring the history and contemporary development of theological schools in Ukraine. It provides a comprehensive theoretical foundation for understanding the continuity of the tradition of integrating theological education into university (higher) education—both in Europe and in Ukraine.

The purpose of the research is to offer a holistic overview of the historical contexts surrounding the development of theological education in Ukraine by demonstrating the diversity of its ideological, methodological, and methodological approaches within these historical contexts. It also provides a clear analysis of the trends in the development of modern theological schools and identifies urgent directions for designing socially relevant educational programs.

The study is conducted with practical consideration of the need to address the issues of reforming theological educational programs and integrating them into Ukraine's higher education system.

Keywords: theological education, theology, educational programs, university, Christian axiology, confessional education, secularization

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Олег Чернишенко

Зміст

Вступ.....	6
Розділ 1. Парадигми становлення європейської освіти в лоні християнської аксіології.....	11
Розділ 2. Історіософія генези та розвитку богословських шкіл на українських землях.....	27
Розділ 3. Богословська освіта в Україні в часи незалежності: специфіка функціонування, провідні тенденції, перспективи та виклики.....	58
Висновки.....	83
Список використаних джерел та літератури.....	90

Вступ

Актуальність теми дослідження. Сфера освіти та науки в Україні наразі переживає чергову фазу реформування, котра спрямована на наближення стандартів та вимог надання освітніх послуг до європейського законодавства. Богословська освіта в цьому випадку перебуває у ситуації, коли ці стандарти потрібно адаптувати виходячи з того, що деякі богословські програми та освітні інституції ще й досі знаходяться у перехідному періоді (не мають (а подекуди й не бажають мати) державних ліцензій чи акредитаційних сертифікатів), інші уже маючи державну акредитацію функціонують разом з тим у приватних закладах, що часто юридично й ціннісно конфесійно зорієнтовані, ще є такі, котрі функціонують у державних закладах освіти, а отже підпорядковуються усім світським загальнодержавним нормам, але які все також мають певну власну «конфесійну традицію», а також ті, що намагаються функціонувати в державних університетах на позаконфесійній основі. Типологія найрізноманітніша, але виклики перед усіма одні й ті ж самі. Примножуються ці виклики ситуацією загарбницької війни й появою нових спеціальностей, які вимагають якісної богословської підготовки. Зокрема йдеться про військових капеланів та людей, які б могли здійснювати душпастриську опіку у закладах медицини тощо. Усвідомлюючи, що тільки проаналізувавши властиво українську історію розвитку богословської освіти, проінспектувавши кращі європейські підходи до функціонування богословських освітніх ініціатив й детально окресливши сучасні тенденції в українській богословській освіті ми зможемо чітко виокремити виклики, як перед нею постають та перспективи на які потрібно орієнтуватися під час реалізації освітніх програм. Це є актуальною теоретичною темою – бо вона вимагає зусиль із вивчення богословських підходів та традицій, систематизація яких примножує богословські студії в Україні, а також практичним завданням – бо воно орієнтує на підготовку не просто

висновків, а конкретних рекомендацій щодо функціонування богословської освіти в Україні.

Отже, **об'єктом** нашого дослідження є богословська освіта в Україні, а **предметом** – логіка становлення її традиційних історичних форм функціонування, сучасний стан й перспективи розвитку.

Метою дослідження є цілісний огляд історичних контекстів становлення богословських освітніх студій в Україні через демонстрацію різноманіття їх ідейно-методичних та методологічних підходів з врахуванням цього історичного контексту, але чіткою аналітикою на цьому ґрунті тенденції розвитку сучасних богословських шкіл й виявлення нагальних векторів облаштування соціально релевантних освітніх програм.

Завдання дослідження:

- Виокремити загальноєвропейські тенденції формування системи університетської освіти під впливом християнської аксіології та богословської традиції
- Проаналізувати історіософію генези та розвитку богословських шкіл на українських землях
- Обміркувати та класифікувати підходи запропоновані богословськими школами в Україні в часи незалежності з вказівкою на специфіку їх функціонування, а також кристалізацією певних тенденції, перспектив та викликів, які перед ними постають.

Теоретичні межі дослідження. Під час вивчення феномену богословської освіти в Україні ми зосередили свою увагу саме на християнській освіті, не ставивши перед собою завдання вивчити подібні тенденції у середовищі іудаїзму чи ісламу. Це зумовлено як нашим дослідницьким та професійним інтересом, так і релігійною картиною буття українського суспільства.

Методологія дослідження. У ході нашої розвідки нами було використано загальнонаукові методи дослідження – **аналізу** та **синтезу** досліджуваних фактів та ідей, а також **deskriptivний підхід** у відтворенні

логіки становлення богословської освіти в Україні. Насамперед враховуючи необхідність висвітлення впливу як суті богословських дискусій різних історичних епох, так і суспільно-культурних, духовно-моральних проблем, що здійснювали вплив на становлення специфіки богословських шкіл на теренах нашої держави. Важливе значення у нашій роботі має принцип історизму, але з чітким фокусом на логіко-історичний, історіософський контекст – виклад аналізованих фактів ми здійснюємо згідно історичної хронології, але все ж наскрізним завданням маємо не демонстрацію конкретних історичних подій, а аналітику їх змісту та впливу на виразність богословських підходів до підготовки майбутніх священнослужителів чи знавців богословських істин. Конкретні дослідницькі завдання ми вирішували завдяки використанню таких методів як: *семантичний*, метод *редукції*, *типологізації*, *хронологічний* метод, *каузальний*, *порівняльний* та *генетичний*. Важливе значення в ході нашої роботи мав метод *контент-аналізу* під час вивчення специфіки сучасних богословських програм в різних закладах освіти.

Стан розробки проблеми. Розробка проблеми історії та сучасності богословської освіти в Україні ґрунтується на різноманітних джерелах і дослідженнях, які висвітлюють як її становлення, так і сучасні тенденції розвитку. Центральне місце в аналізі посідають твори отців Церкви, які є основою християнської богословської традиції. Вони формують теологічний фундамент, на якому вибудовувалися освітні моделі, починаючи з перших шкіл християнського світу. В Україні ця традиція набула своєрідних рис завдяки історичному, культурному та конфесійному контексту.

Історичний вимір богословської освіти в Україні широко розкрито в працях українських дослідників: В. Балуха, який аналізує трансформацію освітньої парадигми в XVI–XVII ст. П. Кралюк доповнює цю тему, розглядаючи історико-філософський контекст функціонування Острозької Академії, створення Острозької Біблії та її роль у розвитку богословської

думки. Питання розвитку богословської освіти у греко-католицькій традиції міжвоєнного періоду висвітлює Е. Бистрицька, яка зосереджується на інституційних змінах та впливі зовнішніх політичних чинників на цей процес.

Сучасний стан богословської освіти характеризується значними викликами, які знаходять своє відображення в дослідженнях українських науковців. І. Горохолінська акцентує увагу на безпековому потенціалі богословської освіти, розглядаючи її як чинник, що сприяє формуванню стійких моральних і ціннісних основ суспільства. Р. Делятинський активно аналізує богословську освіту як засіб розбудови громадянського суспільства в Україні, підкреслюючи її роль у формуванні активного і відповідального громадянства. У співавторстві з іншими дослідниками Делятинський досліджує розвиток богословської освіти в УГКЦ, зокрема її євангелізаційний потенціал у ХХІ столітті. М. Шкрібляк вивчає християноцентризм в освітніх стратегіях та політиках.

Особливу увагу модернізації православної богословської освіти приділяє В. Попович, який аналізує потреби та проблеми реформування цієї сфери. Т. Добко розглядає взаємозв'язок між університетською автономією і богословською освітою, зосереджуючись на ролі теології як інтелектуальної потреби сучасного суспільства. Ю. Чорноморець в наукових публікаціях та публічних виступах накреслює перспективи розвитку духовної освіти, акцентуючи увагу на необхідності діалогу між конфесіями та впровадженні новітніх методик навчання.

Знаковою роботою з вивчення української богословської освітньої стратегії є докторська дисертація В. Хромця та інші публікації, які готував автор на етапі її підготовки. Він пропонує розглядати богословську освіту в Україні крізь призму співіснування релігійного і світського контекстів, що є ключовим для її інтеграції в сучасну освітню систему.

Теоретичне та практичне значення роботи. Робота сприяє комплексному осмисленню історичного розвитку богословської освіти в

Україні, її ролі у формуванні духовних, культурних і суспільних процесів. Аналіз основних тенденцій дозволяє виявити закономірності трансформації богословської освіти від часів становлення християнських освітніх осередків до сучасних викликів. Робота також накреслює теоретичні шляхи поглиблення наукового розуміння зв'язку між конфесійними особливостями богословської освіти та її впливом на соціокультурну інтеграцію й розвиток громадянського суспільства.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування його результатів для удосконалення існуючих освітніх програм у богословських закладах, розробки нових підходів до формування духовних і світоглядних компетентностей майбутніх богословів. Окрім того, робота може слугувати основою для налагодження міжконфесійного діалогу в освітній сфері, сприяти розробці ефективних моделей інтеграції духовної освіти в державну систему освіти та підтримки її академічного статусу.

Результати дослідження можуть бути використані не лише в академічному середовищі, а й у розробці стратегій розвитку богословських закладів освіти, формуванні національної концепції духовної освіти, а також у сфері культурної дипломатії та просвітницьких ініціатив.

Апробація результатів дослідження. Висновки із дослідження будуть апробовані на Міжнародній конференції молодих вчених «Молодіжна наука заради миру та розвитку», яка відбудеться 12-14 грудня 2024 року в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича – тези доповіді подані до друку, а заявка прийнята до Програми конференції.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох взаємопов'язаних розділів, висновків та списку використаної літератури.

Розділ 1. Парадигми становлення європейської освіти в лоні християнської аксіології

Богословські школи в Україні мають наразі типологічні відмінності за кількома підходами класифікації. Релігійна картина світу, яка сформувалася на наших теренах; система функціонування вищих освітніх закладів в Україні та вимоги, які до них ставить держава; конфесійні особливості; соціальні виклики – все це зовнішні причини, які зумовлюють ці особливості. Але для того, щоб цілісно аналізувати їх сучасний стан та різноманіття, перспективи та виклики, які є перед богословською освітою, потрібна спершу здійснити дослідження історії їх формування. Адже в цій історії також можна віднайти внутрішні причини формування особливостей, які уже наразі сприймаються як природні характеристики – біля джерел формування богословських шкіл ми віднаходимо власне їх богословське коріння – віроповчальні ідеї та теологічні дискусії, що сформували їх виразність. Біблійні основи богословської освіти не підлягають сумніву, звичайно, що Святе Письмо не дає «методичних рекомендацій» щодо організації освітнього процесу, але воно надає важливіші критерії – необхідність зростати у просвіті та мудрості: «Мудрість пресвітла й нев’януща, – легко її лицезрядь, які люблять її, і знаходять її ті, які її шукають. Хто її прагне, тим вона наперед дає себе пізнати. Хто вранці вибирається до неї, той не буде трудитись: сидьма її застане під дверима своїми»¹.

Це справді так, християнські ідеї щодо освіти та «здобуття мудрості» повпливали не лише на специфіку системи підготовки богословів, що є очевидним та зрозумілим. Вони сформували особливості європейської освітньої парадигми як такої. І це є важливим в контексті нашого дослідження історіософії формування богословських шкіл в Україні. Адже

---

¹ Книга Мудрості 6:12-14. *Уроки Біблії. Біблія – Ваш шлях до спасіння і мудрості*. Доступ: <https://bible-lessons.in.ua/bible/old/book27/gl06.html>

вони мають специфічну генезу та розвиток, що конотують із загальноцивілізаційними особливостями формування університетської освіти в Європі загалом, та, власне, теологічних студій. Зокрема, навіть серед світських дослідників розвитку освітньої системи в Україні знаходимо думки щодо таких взаємозв'язків. Але, трапляється інколи, що такі розвідки мають на меті спростувати значимість богословської складової, християнської аксіології на шляху становлення університетської освіти. До прикладу, У. Парпан вказує: «...деякі дослідники пов'язують початки виникнення університетської освіти в Україні із появою наукових осередків – теологічних шкіл, до яких зараховують Острозьку академію, яку, на нашу думку, варто ідентифікувати як світський навчальний заклад, а не теологічну школу, оскільки в основу навчальної діяльності в академії було покладено традиційне для здобуття вищої освіти у середньовічній Європі вивчення «семи вільних наук», а також вищих наук: філософії, богослов'я, медицини»². Але саме така система не могла б сформуватися без впливу християнства та традицій облаштування навчання в богословських закладах. Цей зв'язок є очевидним та безсумнівним з огляду на принцип історико-логічного аналізу історії вищої освіти в Європі. Це ми спробуємо оглядово продемонструвати нижче, перед тим як перейти до розкриття історії формування богословської освітньої парадигми на українських землях.

Саме християнський підхід до освіти – синергія споглядання, рефлексії та наповненого постійним пізнанням чогось нового дозвілля – задає звичні нам параметри університетської освіти як такої, причому не лише ціннісно-світоглядні та змістовні, але також і організаційні. Згадаймо тільки те, як найчастіше ми собі уявляємо класичну аудиторію для навчання – професорська кафедра, що знаходиться на підвищенні в її центрі перед партами й лавами для студентів – візуальний підхід, що співвідноситься із

---

² Парпан У. Історико-правові особливості розвитку вищої освіти в Україні (XVII-XIX ст.). *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки : збірник наукових праць / МОН України. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. № 861. С.20*

побудовою простору храму й проповідницької кафедри³. Або ж традиційний характер взаємовідносин між студентами на заняттях та позааудиторних зустрічах, включаючи прийняті моральні, виховні сторони спілкування, які у становленні особистості молодого людини відіграють не меншу роль, ніж власне здобуття навичок та практичних умінь. Та й вся система передачі знань, яка здається нам звичною, є плодом християнської освітньої парадигми, яка ввібрала свого часу найкраще з античної та іудейської традицій навчання та виховання. Ця стратегія збереглася як певне осердя навіть всередині секулярних освітніх моделей та практик.

Рис.1

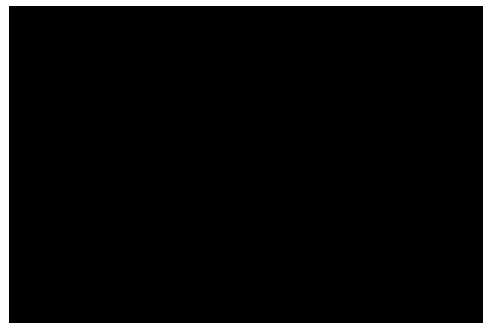

Рис.2

Як відомо, в основу педагогічної системи Античності лежала *παιδεία*, що в перекладі орієнтує на єдність загальної культури та виховання. Очевидно, що вона була аксіологічно орієнтованою, адже політеїстичні вірування складали невід'ємну частину античної культури – і спортивні змагання, і мистецькі перформанси, і інтелектуальні студії були опосередковані у системі світогляду, що був релігійним за своєю суттю. Така ціннісна освітня система поширила свій вплив на римську культуру та освіту, де трансформувалася у систему освіти, що спрямована на виховання добропорядних громадян. Освіта в Римі була важливою для виховання добрих громадян, готових виконувати релігійні обов'язки. Навчання історії Риму та релігійних звичаїв було невід'ємною частиною програми, оскільки воно формувало почуття патріотизму та відданості традиціям. Також відомо, що у Римі освіта активно інтегрувалася з філософією, яка часто

---

³ Див. рис. 1 та рис. 2

містила релігійні елементи. Деякі філософські школи, такі як стоїцизм, вважали взаємозв'язок між раціональним мисленням і релігійними чеснотами важливим аспектом освіти. Як слушно зазначають дослідники: «Основним методом виховання вони вважали саморух до божественного ідеалу, а основним засобом – повчальні бесіди-проповіді. Автор книги «Педагог» Климент Олександрійський (бл.150 р н.е.) наголошував, що педагог – це людина, яка веде молодь шляхом добра і істини для покращення її духовних і моральних якостей, а вивчення семи вільних мистецтв є лише додатковою освітою»⁴. Тому *першою європейською основною освітньою парадигмою прийнято вважати парадигму античну чи давню*. І, як бачимо, у ній закладено те релігійно-філософське підґрунтя розуміння мети та завдань освіти, яке починає виявляти себе «на повну силу», по-новому розкриваючись у подальшій перспективі через християнства як релігію Любові та Спасіння.

Другу основну освітню парадигму дослідники уже власне називають християнською, адже вона є такою за своєю світоглядною суттю. Народжена у синтезі іудейської та античної педагогічної спадщини, а також святоотцівського богослов'я та ранньохристиянської педагогіки, нова освітня парадигма ввібрала в себе живі начала старозавітної педагогіки, але націливши їх на внутрішні перетворення, але передусім на перетворення людини, яка навчається. І попри те, що в атеїстичну радянську добу при аналізі історії педагогічних вчень, розкритті процесів формування освітніх трендів Середні віки витлумачувалися як щось «темне», суворо клерикальне й позбавлене власне дидактичних, виховних, педагогічних інтенцій –безперервне авторитарне заучування церковних істин – це далеко не так. Звісно, на початку доби Середньовіччя ми можемо спостерігати критику античних підходів до освіти молоді й певну замкнутість освітніх стратегій в довкола релігійному контексті, але все ж доволі швидко,

---

⁴ Степаниця О. Ю. Система освіти у Стародавньому Римі. *Матеріали 73-ї Всеукраїнської студентської наукової конференції «Погляд майбутніх лікарів на сучасну медицину»*, 30 березня – 1 квітня 2017, м. Полтава. Полтава, 2017. С. 10.

зусиллями багатьох ерудованих богословів ситуація змінюється. Як твердять дослідники: «Безумовно, подібні моменти мали місце в освіті раннього Середньовіччя. Однак ми не можемо забувати про ті великі наукові надбання, які приніс варварській Європі перехідний період від християнської пізньоантичної культури до ранньоевропейської, внесок визначних діячів раннього Середньовіччя, завдяки яким ствердився новий тип мислення та відбулося становлення релігійної навчально-виховної парадигми»⁵.

Християнська освіта донікейської епохи обмежувалася вихованням й була зосереджена виключно у церковних громадах. А от систематичний підхід до занять було закладено олександрійською та антиохійською освітніми традиціями, інтеграцією світських та релігійних компонентів, що все ж викликало певну критику зі сторони тих, хто був націлений виключно на релігійне виховання молоді. Системний розвиток освіти на християнському Заході відбувався у монастирях починаючи з IV ст. (монастирі свт. Євсевія Верчелльського, свт. Амвросія Медіоланського та ін.). Визначними постатями, які заклали основи богословської освіти, викристалізували християнську аксіологічну парадигму освіти, стали великі каппадокійці, блж. Августин, Боецій, Кассіодор, свт. Григорій Великий, свт. Ісидор Севільський, Беда Преподобний та ін. Уже згадувана нами дослідниця І. Цебрій зазначає: «Спробу переосмислити античну навчальну систему зробив Марціан Капелла, а завершив її Северин Боецій. Однак нову педагогічну модель теоретично завершити й апробувати на практиці вдалося лише Флавію Кассіодору. В його навчально-виховному комплексі «Віварій» (протомонастирі), де проживали й навчалися люди різного віку та соціального статусу (навіть кримінальні елементи) сформувався тип

---

⁵ Цебрій І.В. Модель релігійної освіти у творчій спадщині ранньохристиянських педагогів середньовічної Європи. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*. Вип. 17, 2011. С.71.

універсального викладача-наставника, під контролем якого здійснюється навчання й самонавчання вихованців»⁶.

Кассіодор⁷⁸ відкидає позицію своїх християнських попередників про доцільність виховання виключно ґрунтуючись на слові вчителя, але все ж він не намагається повністю невілювати тяглість традиції педагогів-апологетів. Тому, згідно його ідей навчання таки треба розпочинати з усних роз'яснень вчителя, бо для більшості учнів книжні слова є складними та незрозумілими. Завдання вчителя у такому випадку – мотивувати учнів до пізнання Божого слова, розкриття їм обривів того, що буде корисним для прочитання й вивчення глибше уже згодом самотійно. Іншими словами, викладач, знайомлячи студентів із найбільш цікавими фрагментами із Святого Письма, повинен орієнтуватися на те, щоб вказати тільки на найбільш загальний контекст смислу вкладеного в ньому, продемонструвати можливі шляхи практичної значущості подібних ідей, але все ж «зберегти інтригу» для того, щоб той, хто навчається, захотів сам звернутися до цього тексту й більше розібратися в усьому самотійно. Наставник не може обмежуватися тільки в тому, щоб навчати істин Божого Слова. Це невід'ємне й необхідне в навчанні, але не єдине на що потрібно орієнтуватися. Медицина, знання природи – все до чого має мотивувати вчителя здобувача. А якщо після пізнання істин Біблії, основ буття природи та людського організму у вихованця не виникає потреби вчитися самотійно, поглиблювати власні знання, то тут є лише дві причини. Або ж сам вчитель не є справжнім прикладом служіння Богу та науковим істинам й його слово та «діло» у свідомості студента не сходяться, а отже не викликають довіри. Або ж той, хто навчається не здатен досягнути Божественного Одкровення, яке нам дається якраз в різний спосіб – через Святе Письмо та пізнання твореного Богом.

---

⁶ Там же.

⁷ The Selected Letters of Cassiodorus: A Sixth-Century Sourcebook / Ed. M. Shane Bjornlie. Oakland : University of California press, 2020. 328 p.

⁸ Cassiodorus Flavius Magnus Aurelius. Cassiodori Senatoris institutiones divinarum et saecularium litterarum. Clarendon Press, 1937. 193 p.

«Своє головне завдання Кассіодор убачає у вихованні в мешканцях Віварію «любові до читання і щирого бажання пізнати істину. Тоді рятівна ретельність зробить ученими тих, кого на перших кроках злякала глибина тих книг, за які вони бралися. А досконалу мудрість Бог дасть тому, кого обере». Великого значення Кассіодор надавав особистості вихователя-наставника та його впливу на своїх вихованців, у якому б віці й ким би вони не були»⁹. Інший дослідник, В. Мірошніченко, теж підсумовує схоже про значення освітянської стратегії Кассіодора: «В його виховній моделі інтелектуальне, духовне та моральне виховання були узгодженими. На тверде переконання Кассіодора, вільні мистецтва повинні мали стати складовою християнських дисциплін і монастирської культури, бо для виховання ченців потрібне ґрунтовне знання наук і творів античних письменників. Точне розуміння Писання пов'язане з володінням початковими знаннями. Саме тому, ухвалюючи запропоноване Августином рішення проблеми співвідношення між язичницькою культурою та християнською традицією, Кассіодор змальовує підхід, цілком відповідний історичному характеру суспільства, де інтелектуальне життя стає винятковою функцією церковників. Кассіодор, продовжуючи думки Ієроніма, вважав, що світські науки розвивають те, що в зародку міститься в Одкровенні, тобто він долає дуалізм, що існував до нього в християнській літературі щодо світської та богословської літератур»¹⁰. Тобто, Кассіодор, звичайно підкреслює першість богословської складової в загальній освіченості особи, але все ж не відкидає важливості вивчення світських дисциплін та наук. Така єдність світоглядно-ціннісного та практично-професійного у загальній освітній підготовці є наскрізною лінією класичної системи вищої освіти.

---

⁹ Цебрій І.В. Модель релігійної освіти у творчій спадщині ранньохристиянських педагогів середньовічної Європи. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*. Вип. 17, 2011. С.72.

¹⁰ Мірошніченко В. Г. Досвід духовно-морального виховання в європейській педагогіці IV–VI століть (Мартін Турський, Бенедикт Нурсійський, Флавій Кассіодор). *Наукові записки. Серія “Психологія і педагогіка”*. Випуск 21, 2012. С. 360.

Доволі цікавими в контексті становлення християнської освітньої парадигми в Європі є ідеї Ісидора Севільського. Цей богослов аналізує етапи формування наставника – виділяє необхідні елементи в підготовці тієї особи, яка хоче інших навчати істин Божого слова та змісту основних наук. Щоб отримати таку можливість, на думку Ісидора Севільського¹¹, претендент повинен у своєму становленні пройти такі етапи: 1) *Doctrina*; 2) *Sapientia*; 3) *Prudentia*.

Перший етап – *Doctrina* – напрацювання власної системи та найбільш ефективних методів передачі загальних знань (формування теоретичної педагогічної компетентності; є за своєю суттю підготовкою до викладання).

Другий етап – *Sapientia* – початковий етап викладацької діяльності, коли наставник набирається практики у спілкуванні та тьюторстві з окремими вихованцями, які погодилися співпрацювати ще з недосвідченим викладачем.

Третій етап – *Prudentia* – час, коли викладач і в педагогічному плані й у морально-духовному стає наставником для здобувача – досягнення благочестя та інтелектуальної зрілості, педагогічної майстерності. Тільки після досягнення цього останнього етапу в становленні людина може претендувати на те, щоб викладати в єпископальній школі чи бути наставником тих, хто формує соціальну верхівку, а отже від освіченості кого залежить майбутнє країни.

В основі педагогічної стратегії Ісидора Севільського – етимологічний підхід. «Саме за допомогою етимологічного підходу, Ісидор намагався розкрити суть знань, оскільки для нього слово і його значення були нерозривно пов'язані. Через вивчення термінології він прагнув розкрити істину, яка не обмежувалася лише біблійними джерелами, але була також результатом розумового аналізу. У контексті лінгвістичної та риторичної спадщини, успадкованої від Античності, цей підхід був закономірним і

---

¹¹ The Etymologies of Isidore of Seville / Stephen A. Barney. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. Pp. 135-152.

органічним. Впродовж багатьох століть після Ісидора, дослідне знання розвивалося відокремлено від основних духовних настанов європейського суспільства. А модель організації освітнього процесу Ісидором стала унікальним явищем у ранньосередньовічній Європі і у результаті вплинула на формування протоуніверситетів»¹². Сучасна богословська підготовка, як відомо, також враховує етимологічний підхід, особливо на перших курсах навчання студентів на бакалаврських програмах. А щодо організаційних питань в освітній діяльності, то тут Ісидор Севільський, дійсно, розробив власну цілісну систему. Він наголошував, що будь-який здобувач на етапі самостійної підготовки повинен спершу зробити конспект того, що задано викладачем, відтак відтворити ці частини в голос. Після цього виокремити з виголошеного найосновніше, додати власні міркування чому це є найважливішим й так сформулювати власну доповідь. Проте, на жаль, богослов на схилі життя висловлював думки, які демонструють його зневіру в прагненні людей до освіти та освіченості: «Люди у більшості своїй ліниві до науки, небайдужі до тілесних насолод, байдужі до праці. Їх вабить багатство, хвилюють дрібні турботи, кожна людина смертна. У нащадках вони не впевнені, скаржаться на життя, яке швидкоплинне. Вони з важкістю набираються мудрості, однак завжди легко піддаються смерті. Перед минулим вони оголені, перед теперішнім жалюгідні, перед майбутнім несвідомі. Перебувають у несправедливості, грішними народжуються, живуть – працюючи, в смутку помирають»¹³. Але така туга за інтелектуальним та духовним зростанням людства є лише додатковим свідченням того, що Ісидор Севільський доволі чітко бачив зв'язок із освіченістю та аксіологічною зрілістю, просвіченим розумом та християнським способом життя.

---

¹² Сайбеков М. Аналіз методу Ісидора Севільського у працях «Етимології», «Диференції», «Сентенції». *Філософські обрії*. 2024. №48. С. 36.

¹³ Цит. за: Цебрій І.В. Модель релігійної освіти у творчій спадщині ранньохристиянських педагогів середньовічної Європи. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*. Вип. 17, 2011. С.73.

Його наступником, що також доклав не мало зусиль у формуванні християнської освітньої парадигми в Європі був Алкуїн – монах-бенедиктинець, вчений та педагог доби Каролінгського відродження. Він здійснив рецепцію ідей Ісидора в контексті специфіки наставництва та викладацької майстерності на шляху проповідування істин Божого Слова та законів світобудови й розвинув їх у власну доктрину підготовки ченців та державних діячів. Учений-богослов надзвичайно цінує освіту та освіченість й чітко вказує на це в передмові до власної праці «Граматика»: «Нема шляхетніше праці, ніж працювати над книгою святою. І переписник буде свою нагороду мати. Краще книги писати, ніж доглядати за виноградними лозами. Перший трудиться заради душі своєї, другий – для черева свого. Мудрості древньої і нової вчителем освічений стане, бо він прочитає твори достопочтених Отців»¹⁴.

Цей християнський мислитель, розвинувши ідею, що була закладена ще в Новому завіті (та й стародавній Греції – лише згадаймо сократівські діалоги із софістами) – діалогічного навчання – учні ставлять запитання, а Вчитель відповідає – вводить цей метод койнонії й у систему навчання богословських істин та освіти загалом. Відповідно до ідеї Алкуїна здобувачі повинні спершу вивчати матеріал на самостійній основі, а відтак спробувати сформулювати кілька запитань своєму вчителю щодо того матеріалу, який вони вивчали, щоб поточнити й поглибити якісь речі. Чим якісніше сформованим буде запитання, то тим вищою буде оцінка. Такий собі метод перевернутої кімнати апробований ще у VIII столітті. Такий безперервний діалог із вчителем сприяв розвитку творчому мисленню, логіці та критичності здобувачів освіти, змушував їх дивитися «далі прописаних істин» й здійснювати власну рефлексію довкола ідей, що ними вивчалися. «Під впливом Алкуїна Карл 786 року віддав наказ про відкриття шкіл при монастирях і церквах, а через рік – «Капітулярій» про освіту», відповідно

---

¹⁴ Dales D. A Mind Intent on God: The Spiritual Writings of Alcuin of York - An Introduction. Norwich : Hymns Ancient & Modern Ltd, 2004, p.23.

до якого навчання дітей вільних громадян ставало обов'язковим. Проте, «Капітулярій» не набув чинності, бо на той час у країні не було достатньої кількості освічених людей, які могли б навчати усіх дітей вільних громадян. Освіта продовжувала залишатися прерогативою обраних»¹⁵.

Але все ж за часів Карла Великого заклалися основи того, що ми можемо назвати освітою найширших верств населення на основі християнських істин віри та аксіології. Те, що за систему освіти відповідальність покладалася на церкву та релігійних діячів породило саме такий формат освітніх закладів, де зростання тих, хто навчається відбувається на ґрунті синергії виховання, навчання й науки. Це монастирські школи – монастирі стали не тільки релігійними, але й освітніми центрами. Ці освітні центри орієнтувалися на два ступені підготовки – спершу навчання світських дисциплін, а відтак – вивчення богослов'я, яке покликане надати першому ступеню освіти реального змісту. Богослов'я – як надсистема освіти, що не тільки надає кількісні знання, але наповнює їх якістю, демонструє причини, передумови та спрямованість всього того, що здатна людина досягнути розумом.

Наступна парадигма розвитку освіти – *схоластична*. Очевидно, що вона зародилася також у лоні християнського духовно-інтелектуального простору. «Схоластику зазвичай характеризують як раціональний спосіб філософствування, а основним її методом вважається тлумачення священних текстів, які містять абсолютну істину, надану Богом у одкровенні. Між записаним Словом Божим і сучасною людиною — не тільки часова дистанція, а ще й безліч посередників і тлумачень. Множинність тлумачень можна розглядати як різні способи існування певного, єдиного за змістом, знання. Проте, інтерпретація містить у собі можливість замикання раціональності на самій собі, коли певне розуміння

---

¹⁵ Цебрій І.В. Модель релігійної освіти у творчій спадщині ранньохристиянських педагогів середньовічної Європи. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*. Вип. 17, 2011. С.74.

вважається остаточним і ототожнюється з реальністю як такою»¹⁶. Таке визначення схоластики ми знаходимо у С. Боднар. Саме цей методологічний ресурс схоластики є її як сильною, так і слабкою стороною. Слабкість – часто схоластичні методи підготовки почали зводитися до сухого завчання на пам'ять певних «істин», витворення раціональних форм, що відірвані як від Живого Божого Слова, так і реальності буття. Але сильна її сторона в укладанні найвідомішого формату існування класичних університетів та «класичної вищої освіти». Адже, саме розвиток схоластичних студій спровокував становлення моделі освіти «що включала тривіум і квадрівіум, тобто загальну вищу («філософську») освіту, а потім вищі науки: теологію, медицину та юриспруденцію; до початку XIII ст., вже на університетському етапі, схоластична модель набула заснованої на гармонії теологічного світогляду завершеність»¹⁷. Саме з схоластикою пов'язують власне появу системи вищої освіти як такої.

До представників цієї освітньої парадигми зараховують: Ансельма Кентерберійського, П'єра Абеляра, Гуго Сен-Вікторського, Петра Ломбардського, Вінсента з Бове, св. Тому Аквінського, Жана Жерсона та ін.

Зокрема, саме Вінсент з Бове вперше говорить про важливість розуміння психології здобувача освіти в контексті його навчання. Згідно з викладеним у його працях, головна мета педагогіки полягає в тому, щоб захистити людську душу від невігластва та гріхів через навчання двом речам – навчанням науці для розвитку інтелекту, та навчанням дисципліні й моральності – для правильного спрямування почуттів. Бо «чеснота і знання взаємно допомагають один одному і роблять людину мудрою»¹⁸. Струнка, послідовна система освіти, що спирається на християнську віру як основу

---

¹⁶ Боднар С. Схоластика — універсальна форма раціонального філософствування. *Університетська кафедра. Культурологія. Аксіологія. Філософія. Етнологія. Дискусії. Рецензії. Анотації* : альм. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана" ; Ін-т приклад. та проф. етики ; [голов. ред. Ю. Вільчинський]. Київ : КНЕУ, 2012. Вип. 1, С. 137.

¹⁷ Кислий А. О. Релігійний компонент в освітніх системах західноєвропейських країн та України. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства*. 2009. Т. XXVI. С. 182.

¹⁸ Astrik L Gabriel. The Educational Ideas of Vincent Of Beauvais. The University Of Notre Dame Press, 1962, p.66.

моральності, ретельно розроблені гуманні й ефективні методи навчання, згідно з якими переконання при спілкуванні зі студентом має пріоритет над примусом та покаранням – ось основні методичні рекомендації цього християнського педагога на шляху підготовки фахівців. В сучасних програмах підготовки фахівців саме така єдність наукової фаховості та моральної відповідальності за результати своєї діяльності є продуктом християнської аксіології, що формувала освітню систему Європи біля її витоків. Очевидно, що в системі богословської освітньої підготовки вона є наскрізною лінією всіх освітніх програм.

Тома Аквінський велику увагу приділяв в цілому витлумаченню того чим є наші знання, як вони здобуваються, а вже відтак – як впливають на людину. Цей богослов є один із засновників розподілу усього знання на три частини: 1. Знання (впізнавання) об'єкта; 2. Знання властивостей об'єкта; 3. Знання про власні здібності (властивості).

Знання про «нематеріальні об'єкти», наприклад про Бога, має, насамперед, негативний характер. Так знання про причину (Бога) є знанням не про те, яка ця причина, але тільки про те, що вона є. Августин цю ситуацію описано м'якше – повне пізнання Бога неможливе. На основі такого уявлення виникла символічна чи негативна теологія. У ній Бог і божественне є щось «зовсім інше» і «незнайоме», засобами розуму непізнаване. А тому богословська освіта та богословська наука – це особливий тип пізнання.

Викладати може людина, яка самотійно розширює свої знання, вміє ці знання ясно сформулювати для себе та в інформаційно доступній для здобувача формі передати їх. Знанням виповнюється дух людини, воно не з'являється в її чуттєвості; воно також не може виникнути (з'явитися) ззовні, а тому не може бути привнесеним іншою людиною (учителем). Як селянин не створює яблуню, а лише культивує її, так і викладач не передає свого знання, а лише повинен сприяти появі в студентів власних знань¹⁹.

---

¹⁹ Thomas Aquinas. Summa Theologica. Vol. 4. Christian Classics, 1981. Pp. 331-334.

Теоцентрична схоластична освітня система на етапі досягнення так званої «готичної» завершеності в стінах університетів, все ж починає дещо «розмиватися» в своїх методологічних основах на етапі доби відродження. В навчальні плани, в структуру конкретних курсів починають включати метафізику, природничо-психологічні дисципліни. Їх питома вага тільки нарощується й це породжує певний конфлікт між філософським та богословським базисом університетської класичної підготовки фахівця. В європейських університетах це в подальшому призведе до формування цілих центри протистоянь – наприклад, конфлікт у стінах Паризького університету, що тривав до кінця XVIII століття. Але все ж християнська освітня парадигма залишається фундаментальною конструкцією побудови системи освіти в європейських країнах аж до Реформації. А відтак слід говорити про поступову *секуляризацію системи освіти*. Але навіть ці процеси секуляризації не змогли вихолостити закладений християнством аксіологічний каркас побудови освітніх осередків та усвідомлення ними мети власної діяльності.

Тобто, богослов'я – теоретичне осмислення віри, у контексті освіти також еволюціонує з огляду на окреслені нами вище парадигмальні зрушення в європейській освітній сфері. Дослідники мають різні підходи до витлумачення його історіософії, але нам видається доречною стратегія, де виділяється чотири історичні типи богословської підготовки, кожен із яких відрізняється за метою, змістом і формами, відповідно до потреб формування освіченого віруючого для виконання певних завдань.

Першим є катехитичний тип, спрямований на виховання всебічно підготовленого послідовника релігії. Наступний, місіологічно-апологетичний, акцентується на формуванні місіонера та апологета, здатного передавати істини віри в культурному контексті, де він проповідує. Доксологічний тип орієнтований на підготовку представників певної

конфесії, які глибоко знають її віровчення та практичний аспект. Нарешті, академічний тип спрямований на виховання дослідників, які застосовують історико-критичний метод для аналізу віровчення власної конфесії та інших релігій. Далі ми спробуємо проаналізувати ці типи в контексті історії становлення богословської освіти в Україні, а також окреслюючи сучасний її стан.

Висновки до розділу 1.

Отже, ми спробували прослідкувати складний і багатошаровий процес формування університетської освіти як культурного феномену, що народжувався на перехресті духовних і світоглядних впливів християнства. Від античних традицій, де зароджувалася концепція *paideia* як виховання гармонійної особистості, до середньовічної університетської моделі, в основі якої лежали християнські цінності, освіта була не лише інструментом передачі знань, а й механізмом формування світогляду. Християнська аксіологія задала парадигму освіти, в якій розуміння істини поєднувалося з етичною і духовною відповідальністю. Ідеї таких мислителів, як Августин Блаженний, який акцентував на внутрішній трансформації через знання, або Тома Аквінський, котрий інтегрував віру і раціональність, стали фундаментом для розвитку освітньої системи. Університети, які виникали на основі християнської педагогіки, служили платформами не лише для навчання, а й для формування європейської культури, побудованої на принципах християнського гуманізму.

Секуляризація освіти, що почалася з Реформації, водночас відобразила складний процес перегляду відносин між вірою та знанням. Вона поставила нові виклики, але й відкрила можливості для діалогу між релігією і сучасністю, між традицією та інновацією. Сучасна система вищої освіти, хоч і значно секуляризована, зберігає сліди цієї спадщини. Ідеї про освіту як шлях до морального вдосконалення, духовного зростання і служіння суспільству залишаються актуальними, хоча й переосмисленими в новому контексті. Таким чином, парадигми християнської аксіології в

освіті стають дороговказом для нових освітніх стратегій, що спрямовані не лише на передачу знань, але й на формування суспільства, здатного до діалогу, взаєморозуміння і моральної зрілості. Саме ці парадигми заклали специфічні типи богословських освітніх закладів та їх підходів до витлумачення мети та шляхів підготовки здобувачі.

Розділ 2. Історіософія генези та розвитку богословських шкіл на українських землях

Попередній аналіз парадигм університетської освіти в Європі засвідчив важливість християнської аксіології як основи формування освітніх моделей і духовно-інтелектуального розвитку суспільства. Зокрема, європейські університети середньовіччя стали осередками інтеграції знань, де богослов'я не лише посідало центральне місце у навчальних програмах, а й формувало етичні засади академічної спільноти. Роль християнської аксіології була визначальною для становлення гуманітарної освіти, яка спрямовувала розвиток як індивідуального, так і суспільного самовизначення.

Перенесення цих принципів в український контекст виявилось у формуванні богословських шкіл, які стали важливими культурно-освітніми інституціями в національній історії. Вони функціонували як місця адаптації європейського освітнього досвіду та європейської культури (на етапі їх творення – всуціль християнських) до потреб населення українських земель. Богословські школи на цих територіях стають не тільки центрами підготовки священників, але й осередками осмислення місця християнства в суспільстві, що еволюціонувало під впливом внутрішніх і зовнішніх викликів.

В цьому розділі ми займемося вивченням історіософії генези та розвитку богословських шкіл на українських землях з врахуванням способів трансформації європейської університетської моделі в часі цих процесів. Важливо, що богословські школи – це не тільки місця вивчення християнських істин та підготовки до служіння, але й освітні заклади, які формували національну ідентичність через освітню і духовну традиції.

Становлення богословської освіти в Україні має глибоке коріння, яке проходило кілька ключових етапів розвитку. Перед власне тими історичними віхами в становленні української богословської традиції, що

розгорталися на території наших земель, слід говорити про період історії богословської освіти, який охоплює давньохристиянську добу та епоху Візантії (II-IX ст., до 988 р.). Початок богословської традиції пов'язаний із апостольською громадою, яка слугувала своєрідною «духовною школою». Тут учні безпосередньо сприймали Божественне Одкровення від Самого Христа. Проповідницька діяльність апостолів та їхніх наступників заклала фундамент для формування духовних шкіл на християнському Сході. З розширенням географії Церкви християнські наставники зустрічалися з новими культурними контекстами, відмінними від середовища, у якому діяла перша громада апостолів. У II-III століттях християнські школи існували переважно у формі релігійних бесід, які єпископи проводили з людьми, зацікавленими у прийнятті християнства або глибшому розумінні його вчення. Центрами духовної освіти цього часу стали три головні школи: Олександрійська, Антіохійська та Східно-Сирійська (Едесько-Нізібійська). Їхній вплив визначив подальший розвиток богословської науки та освіти. Дослідник історії православної богословської освітньої традиції В. Попович зазначає: «Духовна освіта, що розвинулася в значній мірі ще в III столітті, з визнанням християнства релігією пануючої в Греко-римській імперії, в IV столітті досягло свого вищого процвітання. Обставини, що сприяли піднесенню духовної освіти, були зовнішні і внутрішні. З одного боку, спокійніші часи, що наступили за гоніннями, дали можливість багатьом з обдарованих християн присвячувати себе заняттям богословськими науками, з іншого – сам стан християнського віровчення викликав посилену діяльність на терені духовної освіти. Отже, богословська освіта в перші століття носила переважно діалогічний характер спілкування з християнськими вчителями, в подальшому набуваючи рис філософської школи, але розвинутої системи богословської освіти не існувало»²⁰.

---

²⁰ Попович В. М. Розвиток системи православної богословської освіти в Україні: ретроспективний аналіз. *Грані*. 2014. № 5. С.8

Історіософія розгортання подій демонструє, що наступний період уже власне стосується того, що відбувалося на території сучасної України, на її землях. Й першим із них є *Період Київської Русі (X-XIII ст.)*

Відомий дослідник богословської освіти в Україні, В. Хромець пише: «Русь приймає християнство від Візантійської імперії і, очевидно, що також відбувається прийняття і переймання освітньої візантійської системи. У X ст. вже була традиція Візантійського богослов'я та богословської освіти, навіть більше – на X століття вона перебувала в певній кризі, бо «золоті часи» вже минули. З моменту свого виникнення і до X ст. богословська освіта на теренах тодішньої Візантії пройшла велику трансформацію»²¹. У Візантійській імперії система освіти була організована за трьома основними етапами: початковим, на якому вивчали орфографію, середнім, де основною дисципліною була граматики, та вищим, що охоплювало риторику, право і філософію. Церква не займалася створенням власних установ для початкової та середньої освіти, а скоріше інтегрувала язичницькі навчальні заклади, де християни отримували початкові знання. Навчання письму здійснювалося через переписування імен язичницьких богів, а читанню вчили через освоєння літератури і філософії стародавніх язичників. Система вищої освіти, в свою чергу, розвивалася виключно в християнському контексті, де акцент робився на глибоке вивчення християнських віровчень. У цей період християнська теологія та катехитичні академії ставали альтернативою язичницьким теологічним школам і філософським академіям, пропонуючи новий підхід до розуміння світу, духовних і моральних основ. Проаналізовані у попередньому розділі тенденції й парадигми формування вищої освіти, отже, дуже чітко відчутними були у Візантії. Як слушно підкреслює уже згадуваний нами В. Хромець: «Перше, освіта, і богословська освіта зокрема, у Візантійській імперії була заснована на класичній освітній системі, яка мала історію свого розвитку

---

²¹ Хромець В. Богословська освіта в Україні: релігійний і світський контекст. Київ: Дух і Літера, 2019. С. 82.

близько п'ятнадцяти століть. Крім того, що це тривала освітня традиція, це пов'язано з методикою, мається на увазі наявність викладачів і сформований авторитет та престиж освіченої людини. По-друге, наявність єдиної мови, якою навчалися в школі і язичники, і християни, вивчаючи язичницьку літературну спадщину, тоді як паралельно існує повний переклад Біблії, написана велика кількість богословської літератури, яка поступово вводиться в освітній процес. По-третє, неперервна тяглість християнської традиції від апостолів Ісуса Христа, яка поширювалася в кількісному плані поступово, навіть з прийняттям християнства за державну релігію. Це досить високі вимоги до знання основ віри, хай навіть на X століття інститут катехуменату вже був у занепаді, але був досить вагомий прошарок богословськи освіченої християнської еліти. Натомість, в Київській Русі не було розвинутої освітньої системи, яку б можна було використати для основи богословської освіти. І тому доводилося запозичувати візантійські зразки освіти, рівно настільки, наскільки вистачало людського ресурсу тих, хто може навчати, і тих, хто хоче вчитись»²².

Хрещення Русі в 988 році стало не лише ключовою подією в духовній історії, але й основою для розвитку богословської освіти на українських землях. Християнство принесло нове розуміння людини як образу Божого (Бут. 1:26) і наголос на освітній діяльності як засобі пізнання Бога. Ідея навчання як обов'язку християнина, як відомо має свої корені у Святому Письмі. Апостол Павло писав: «Усе Писання Богом натхненне й корисне для навчання, для докору, для направи, для виховання в праведності» (2 Тим. 3:16). Інший натхненний заклик міститься у книзі Притч: «Бо Господь дає мудрість, з уст Його знання та розуміння» (Прит. 2:6).

Ці принципи стали фундаментом для формування освітніх інституцій при церквах і монастирях. Наприклад, школа при Софійському соборі в Києві була не лише місцем навчання грамотності, але й центром підготовки духовенства, здатного проповідувати Євангеліє в різних регіонах Русі.

---

²² Там же, С. 83-84.

Початкове навчання при Софійському соборі та Києво-Печерській лаврі мало на меті поширення грамотності, адже читання Святого Письма було необхідним для духовного зростання. Навчальні заклади втілювали ідею зростання у знаннях як засобу уподібнення Богу: «Зростаєте у благодаті й пізнанні Господа нашого і Спасителя Ісуса Христа» (2 Пет. 3:18). Розвиток богословської освіти був тісно пов'язаний із традиціями Отців Церкви. Святий Іван Золотоустий підкреслював: «Немає нічого кориснішого за вивчення Божих заповідей, адже через це душа стає здатною досягнути небесну премудрість»²³. Василій Великий наголошував, що знання – це інструмент пізнання Бога: «Знання істини служить основою для життя в чеснотах»²⁴.

Ці ідеї надихали князя Володимира на створення шкіл для навчання духовенства, а Ярослава Мудрого – на організацію освіти при великих соборах і монастирях. Освітній процес включав вивчення основних релігійних текстів, таких як Євангеліє та Псалтир. Це відповідало словам Псалмоспівця: «Слово Твоє – світильник ногам моїм і світло стежкам моїм» (Пс. 119:105). Тлумачення Святого Письма стало основою навчального процесу. Наприклад, у школах при монастирях навчали грамотності через практику читання Псалтиря, що був не лише молитовником, а й навчальним посібником. Вивчення богослужбових текстів, таких як чин Літургії, допомагало майбутнім священникам глибше розуміти символіку богослужіння. Ісус Христос заповідав: «Навчіть їх виконувати все, що Я заповів вам» (Мт. 28:20). Цей заклик сприяв формуванню програм, які включали читання, письмо, основи риторики, тлумачення Святого Письма та знайомство з літургійними текстами. Особливий акцент робився на здобутті розуміння християнської догматики, адже це дозволяло учням обґрунтовувати віру в умовах викликів, таких як вплив язичництва чи іноземних релігійних традицій. В. Хромець зазначає: «Звичайно, Давня Русь

---

²³ Св. Йоан Золотоустий. Зібрання повчань Кн.1. Львів : Місіонер, 2015, С. 45.

²⁴ Василій Великий. Творіння. Т. 1. Кн. 1 Догматико-полемічні та Екзегетичні твори. Київ, 2010, С. 112.

не могла похвалитися тим, що вона стала врівень візантійській системі, але якщо порівнювати з рівнем освіти у Західній Європі (крім Італії), то вонадесь була врівень, але імовірно перевершувала кількість освічених, бо навчання велося старослов'янською мовою, яка на той час була зрозуміла широкому загалу. У період X-XII століття ми можемо говорити лише про елементи богословської освіти частково катехитичного типу для дітей еліти, але здебільшого місіологічно-апологетичного типу для підготовки майбутніх священиків для апологетичної роботи в язичницькому середовищі, яка розвивалася при єпископських та монастирських школах та була орієнтована на підготовку освічених священно- та церковнослужителів»²⁵.

Основними освітніми центрами цього часу були: Києво-Печерська лавра, школа при Десятинній церкві, монастирські школи в Чернігові та Володимирі-Волинському.

Києво-Печерська лавра відігравала надзвичайно важливу роль у духовному та освітньому житті Київської Русі в цей період. Окрім того, що вона була осередком, де виховувалися освічені ченці, Лавра стала одним із найбільших центрів духовної освіти та культури. Тут не тільки навчалися майбутні монахи, але й здійснювалася інтенсивна переписка книг. Завдяки цьому, Святе Письмо та твори Отців Церкви стали доступними як у Київській Русі, так й у сусідніх землях, сприяючи поширенню християнського вчення серед широких верств населення.

У монастирях Лаври створювалися численні списки священних текстів, що дозволяло їх розповсюдження серед інших монастирів та освічених верств населення. Ці книги були не лише релігійними, але й культурними та науковими артефактами, адже переписувались і зберігались не лише біблійні тексти, а й твори філософів, богословів та істориків, що

---

²⁵ Хромець В. Богословська освіта в Україні: релігійний і світський контекст. Київ: Дух і Літера, 2019. С. 85.

мали глибокий вплив на розвиток християнського богослов'я в руському середовищі.

Таким чином, Києво-Печерська лавра стала не лише духовним, але й інтелектуальним центром, що формував богословську та культурну традицію Київської Русі. Її роль у збереженні та поширенні християнської думки через книги зробила важливий внесок у розвиток релігійної освіти, що мало вирішальне значення для подальшого формування християнської ідентичності серед слов'янських народів. Діаспорний історик релігії І. Власовський так писав про освітнє значення цієї релігійної та культурної перлини України: «В ділянці християнської освіти, письменства, яке з'явилося на Україні-Русі за прийняттям християнства, Печерському монастирю належить одно з перших місць. Манастир вчив тодішнє суспільство «книжного почитання», в його стінах переписувалось готове і перекладалось та укладалось нове з письменства, утворювалась бібліотека. «Києво-Печерський монастир, – пише й нім. історик Л. Гетц, – був осередком релігійної освіти національної в домонгольській Русі». Особливо ж треба відзначити, що Києво-Печерський монастир дав в області літописання таку знамениту для історії й для ідеології християнської держави річ, як «Повість временних літ», що мала, можливо, й не одного автора, але головним літописцем був Нестор Печерський»²⁶.

Печерський монастир справив вагомий вплив на розвиток освіти та культури в Київській Русі. Осередком цієї діяльності стала висока концентрація освічених ченців, що працювали над формуванням культурного простору. Вже у XI столітті в стінах монастиря зароджується літописна традиція. Першим відомим літописцем був Іларіон (у схимі Никон), який очолював монастир у 1077-1088 роках. Саме тут жив і творив Нестор Літописець – перший історик Київської Русі, який у 1113 році завершив «Повість минулих літ», перший систематичний огляд подій, що описував історію держави.

---

²⁶ Власовський І. Києво-Печерська лавра та її історичне значення. Торонто, 1966. С. 18.

Преподобний Феодосій, один із видатних церковних письменників, залишив після себе численні послання, настанови та листи, які стали вагомою частиною духовної спадщини.

У першій половині XIII століття ченці Нестор, Полікарп і Симон уклали «Патерик Печерський», присвячений життю й подвигам Антонія, Феодосія, Никона, Миколи Святоші та інших визначних діячів. Ця праця не лише прославляла святих, але й містила численні відомості про монастирське життя, побут і будівництво обителі, стаючи унікальним джерелом для вивчення історії XI-XIII століть. Уперше «Патерик» був надрукований у друкарні Києво-Печерської лаври 1661 року.

Відповідно до Студійського статуту, кожен чернець був зобов'язаний читати рукописні книги, які зберігалися в монастирській бібліотеці. Уже в той час лавра мала значну книгозбірню, яка згодом поповнилася новими виданнями, зокрема книгами, подарованими князем-ченцем Миколою Святошею. Ця бібліотека стала одним із найважливіших осередків збереження та поширення освітніх і духовних знань.

Школа при Десятинній церкві в Києві виконувала функцію підготовки майбутнього духовенства. Вона відігравала важливу роль у підготовці духовенства, закладаючи основи релігійної освіти в Київській Русі. Заснована за ініціативи князя Володимира, школа стала однією з перших організованих освітніх установ, спрямованих на формування освічених священнослужителів. Дослідники наполягають: «...при головному релігійному та культурному осередку Русі – Десятинній церкві – функціонувала перша державна *двірцева школа*, де записувалися хронологічні події, працювали книжники. Вона була на той час однією з найбільших у Європі. За свідченнями Вологодського-Пермського літопису, тут навчалось близько 300 учнів»²⁷. Головною метою школи було навчання майбутніх священників основ Святого Письма, богослужбового порядку, християнської етики та необхідних для пастирської діяльності знань.

---

²⁷ Бабишин С.Д. Школа та освіта давньої Русі (IX – I пол. XVIII ст.). Київ, 1973. С. 23.

Особливе місце в навчальному процесі займало вивчення церковнослов'янської мови, яка стала літургійною мовою Русі. Школа також сприяла поширенню грамотності серед молоді, що готувалася до служіння в церкві, і забезпечувала їх базовими навичками читання та письма, необхідними для переписування релігійних текстів і ведення церковної документації. Поруч із освітньою функцією школа виконувала культурну місію, адже при ній могли розпочати діяльність перші руські книжники, які працювали над перекладом богослужбових текстів та християнської літератури з грецької мови.

Монастирські школи в Чернігові та Володимирі-Волинському стали осередками не лише освіти, але й збереження літературної спадщини.

Розвиток богословської освіти мав далекосяжні наслідки. Він сприяв укоріненню християнських цінностей у суспільстві, поширенню грамотності серед духовенства та вищих верств населення.

Наступним етапом стала *Литовсько-Руська доба (XIV–XVI ст.)*. Цей час ознаменовано значними змінами у релігійному, культурному та освітньому житті. Після розпаду Київської Русі, духовна спадщина продовжувала зберігатися і розвиватися на територіях, що стали частиною Великого князівства Литовського. Осередки богословської освіти адаптувалися до нових політичних і культурних умов, залишаючись важливими центрами підготовки священнослужителів та захисту православної ідентичності. Особливу роль у цей період відіграли братські школи, які виникли внаслідок зростання культурного та духовного піднесення православного населення. Вони стали відповіддю на виклики, зумовлені процесами латинізації та унії, що поширювали вплив католицької церкви та Речі Посполитої. Братські школи були засновані православними братствами – громадськими організаціями, які ставили собі за мету збереження віри, культури та освіти. Ці школи поєднували елементи традиційного богословського навчання з викладанням світських дисциплін. У них вивчали Святе Письмо, догматику, церковнослов'янську та грецьку

мови, а також риторику, граматику й філософію. Братські школи також сприяли розвитку полемічної літератури, формуючи нову хвилю богословів і мислителів, які захищали православну традицію. В. Попович підкреслює: «З кінця XVI ст. в Україні виникає ціла мережа початкових та підвищених братських шкіл, які відіграли вирішальну роль у формуванні та утвердженні української системи духовної освіти. До братських шкіл, подібно як і до братств, приймались винятково православні віруючі. За характером організації, моделлю навчання, відносинами вихователів і вихованців братські школи відповідають визначенню народних, проте на основі їхніх педагогічних засад згодом з'являться освітні заклади типу колегіумів та семінарій. Отже, братські школи були життєдайною основою мережі шкіл духовної освіти XVI-XVII століть, які в майбутньому заклали підвалини Києво-Могилянської академії, Чернігівського, Переяславського та Харківського колегіумів»²⁸. Одним із найвідоміших прикладів таких шкіл є Львівська та Київська братські школи, які стали ключовими центрами освітньої та богословської діяльності. Вони не лише готували священнослужителів, а й сприяли формуванню інтелектуальної еліти, здатної відстоювати духовні цінності православної церкви в умовах культурного тиску.

Острозька академія, заснована у 1576 році князем Костянтином-Василем Острозьким, стала першою вищою православною освітньою установою на території Великого князівства Литовського. Її заснування відзначило важливий етап у розвитку богословської освіти, спрямованої на захист православної традиції в умовах зростаючого культурного й релігійного тиску з боку католицької церкви та уніатського руху. «Острозька академія, з одного боку, виступала як гурток учених (переважно богословів та філологів) а, з іншого, як навчальний заклад, де реалізовувалася концепція гуманістичного навчання. Можна припустити,

---

²⁸ Попович В. М. Розвиток системи православної богословської освіти в Україні: ретроспективний аналіз. *Грані*. 2014. № 5. С.9.

що вона була багатоступеневою школою, яка включала початковий, середній та вищий рівні. Дослідники звертають увагу на те, що Острозька академія не мала офіційного статусу ні вищого навчального закладу, ні навіть середнього. Проте варто враховувати, принаймні, два моменти: по-перше, даний навчальний заклад існував у приватному місті. Саме тому у власника, князя В.-К. Острозького, не було потреби надавати школі офіційного статусу. По-друге, в умовах Речі Посполитої такий статус надавався переважно школам католицьким. Православним чи протестантським навчальним закладам отримати офіційний статус було складно. Тому сумнівно, що Острозька академія, котра сприймалася католиками як оплот православ'я могла здобути такий статус»²⁹.

Богословська освіта в академії мала широкий профіль, що включав вивчення Святого Письма, патристики, догматики та церковної історії. Важливе місце займала церковнослов'янська та грецька мови як інструменти для дослідження оригінальних текстів Біблії та творів Отців Церкви. Окрім богословських дисциплін, навчання включало риторику, граматику, філософію та інші предмети, що формували освіченого служителя й захисника віри. Академія стала центром формування нової генерації богословів, які активно брали участь у полеміці з католиками та протестантами. Випускники Острозької академії займалися захистом православної віри, розробляючи аргументи проти латинізації та унії, що активно обговорювалися в суспільстві. Однією з найвідоміших праць, створених у цьому середовищі, стала Острозька Біблія (1581 р.), перший повний переклад Святого Письма церковнослов'янською мовою. Відомий дослідник української філософської та богословської традиції П. Кралюк пише: «Інтелектуали Острозької академії в першу чергу працювали над тим, щоб виробити конкурентоздатну богословську й філософську культуру, яка б могла протистояти західній експансії. Вони намагалися максимально

---

²⁹ Куликівська К., Павленко В.В. Становлення вищої освіти в Україні. *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном*: зб. наук. Праць. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С.353.

використати потенціал візантійської та давньоруської традицій, обережно адаптуючи елементи культури Заходу. В Острозькій академії (хай і не безпроблемно) творився синтез культур Сходу й Заходу, синтез, на основі якого мала б постати оригінальна культурна традиція. Фактично тим самим йшло творення української національної філософської традиції. Виявом цієї тенденції стала Острозька Біблія, укладена при допомозі викладачів й, очевидно, частково студентів Острозької академії»³⁰.

До викладання в академії були залучені найкращі вчені-богослови того часу, як православні, так і представники інших конфесій, що підкреслювало відкритість академії до інтелектуального діалогу. Серед них варто згадати Герасима Смотрицького та Кирила Лукаріса. Навчальний процес спирався на поєднання схоластичних методів із традиціями східного богослов'я, що сприяло розвитку критичного мислення серед студентів. Академія сприяла не лише релігійному вихованню, а й формуванню культурної еліти, здатної захищати православну спадщину у різних сферах життя. Вона стала одним із центрів розвитку української літератури та друкарства, що зробило її ключовим осередком православної культури в Східній Європі. Академія забезпечувала підготовку духовної й інтелектуальної еліти, яка активно протистояла спробам латинізації та уніфікації релігійного життя в регіоні. Завдяки вивченню грецької мови, творів класичних авторів і богословів, академія забезпечувала спадкоємність традицій Візантії та Середньовічної Русі в умовах культурного обміну з європейськими центрами. Острозька академія стала прикладом для створення інших навчальних закладів, таких як Києво-Могилянська академія, яка згодом стала провідним центром православної освіти в регіоні. Богословська освіта в Острозькій академії мала вирішальний вплив на збереження православної віри та національної

---

³⁰ Кралюк П. Острозька Академія та Острозька Біблія: історико-філософський контекст. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Історичні науки*. 2011. Вип. 18. С. 7.

ідентичності українського народу, відіграючи провідну роль у формуванні освітніх і духовних традицій України.

Таким чином, Литовсько-Руська доба стала важливим етапом у становленні православної освіти як важливого чинника збереження релігійної та національної ідентичності.

Наступний етап становлення богословської освіти можна вважати «золотою добою», адже – це **козацька доба та барокова епоха (XVII–XVIII ст.)**. Цей період ознаменувався розквітом духовного життя, активним формуванням інституцій богословської освіти та інтеграцією православної духовності в європейський культурний простір.

Особливості богословської освіти цього періоду:

1. Інституціоналізація освіти. У цей час формуються нові центри богословської освіти, такі як Києво-Могилянська академія, яка стала флагманом православної богословської освіти та навчання загалом не лише в Україні, але й у всьому православному світі. В академії вивчення богослов'я поєднувалося з гуманітарними й природничими науками, що дозволяло випускникам брати участь у полемічних дискусіях із католиками та протестантами.

2. Методологічний розвиток. У богословській освіті цього періоду широко використовувалися методи схоластики, про які ми говорили в першому розділі цієї роботи, й які були запозичені з католицької традиції, але адаптовані до православної богословської думки. Це дозволило створити систематичну богословську методологію, що поєднувала критичний підхід до текстів Святого Письма з інтерпретацією святоотцівської спадщини. Навчальний процес передбачав логічний аналіз, дискусії та написання полемічних трактатів.

3. Взаємодія з європейським бароко. Богословська освіта барокової епохи в Україні не була ізольованою. Вона увібрала в себе елементи барокової культури, які виявлялися у стилістиці проповідей, літератури, мистецтва та архітектури. Зокрема, риторика та гомілетика

стали важливими елементами освітнього процесу, що виховували нове покоління духовенства, здатного ефективно доносити християнські ідеї до широкої аудиторії. Доволі цікавою є думка дослідниці барокової проповіді О. Зелінської: «Реалізація нових настанов проповіді, вихід за рамки Святого Письма, звернення до актуальних проблем сучасного адресатам життя спонукало проповідників розширювати джерела побудови гомілійних творів, що позначилося на особливостях їх мови. Зокрема, відчутно посилюється роль народної мови як засобу творення барокового словесного мистецтва, що у свою чергу сприяло подальшому утвердженню ідеї про народну мову як основу літературної. Звучання народної мови з уст проповідника у храмі Божому маніфестувало її рівноцінність із мовами сакральними, підносило її гідність і престиж. Водночас широка аудиторія, до якої був спрямований гомілійний твір, побутування проповіді і в усній, і в писемній формі сприяли входженню книжних елементів у мовну практику носіїв мови й усвідомленому їх засвоєнню»³¹. Саме в цей час закладається ідея служіння рідною мовою й обґрунтовується важливість усвідомленого сприймання богослужіння вірними.

4. Полемічна література. У цей період значна увага приділялася розвитку полемічної літератури, яка захищала православну віру від уніатського та католицького впливу. Випускники Києво-Могилянської академії й інших духовних центрів активно брали участь у богословських дебатах, що сприяло укоріненню православної традиції. «Богословські дискусії у полемічних творах XVI–XVIII століть були ключовим явищем духовного й інтелектуального життя України. Цей період позначений конфесійним протистоянням, зумовленим впливом Реформації, Контрреформації, укладенням Берестейської унії (1596 р.), а також поширенням католицької та протестантської ідей серед населення православних земель. Дискусії виникали у відповідь на виклики, які постали

---

³¹ Зелінська О. Ю. Українська барокова проповідь: мовний світ і культурні витоки : монографія / Оксана Юрійвна Зелінська. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2013. С. 350.

перед православною Церквою через спроби латинізації, уніатизації та проникнення протестантських учень. Основні теми торкалися природи Церкви, догматичних розбіжностей, значення святоотцівської традиції, авторитету Святого Письма та ролі обрядів. А провідною метою православних авторів було захистити вчення східного християнства, зберегти культурну й духовну спадщину, протистояти експансії уніатської та католицької теології. Полемічні твори також сприяли формуванню української ідентичності через захист православної віри. Полемічні праці мали різноманітні жанри: трактати, листи, проповіді, відкриті листування, вірші та діалоги. Вони писалися як церковнослов'янською, так і книжною українською мовою, що робило їх доступними для широкого кола читачів»³².

5. Зв'язок із козацтвом. Козацька еліта підтримувала духовні навчальні заклади, розуміючи їхню роль у збереженні православної ідентичності та культурного надбання. Зокрема, гетьмани та старшина фінансували будівництво шкіл і монастирів, а також заохочували богословські дослідження. Це сприяло зміцненню зв'язків між духовенством і військовою елітою, що було унікальною рисою українського суспільства того часу.

Методологія богословської освіти цієї доби базувалася на поєднанні традицій східного християнства з досягненнями західноєвропейської науки. Це відображалось у підході до вивчення Святого Письма, де використовувалися екзегетичні методи, що доповнювалися історико-критичним аналізом. Також важливим елементом стала розробка морального богослов'я, що відповідало на суспільні виклики тієї епохи.

Києво-Могилянська колегія (з 1632 р. академія) – провідний центр богословської науки не тільки того часу, але й на багато років по тому. Києво-Могилянська колегія з самого початку стала провідним осередком

---

³² Острозькі просвітителі XVI–XX ст. / редкол. : І. Д. Пасічник, М. П. Ковальський [та ін.]. Острог, 2000. С. 123.

богословської науки в Україні, маючи амбітну мету – формувати не тільки освічених, але й духовно підготовлених священиків та теологів. З огляду на релігійні та культурні виклики того часу, академія стала важливим інструментом для захисту православної традиції. Вона ставила за мету не тільки підготовку релігійних діячів для внутрішніх потреб Церкви, а й для активного участі у релігійних та філософських дебатах на загальноєвропейському рівні, що було важливим у контексті конфесійних суперечок, зокрема між православ'ям, католицизмом та протестантизмом. Таким чином, Києво-Могилянська академія стала важливим форпостом для збереження православного вчення в умовах культурної і релігійної боротьби.

Академія займалася не лише підготовкою священнослужителів, а й інтелектуалів, здатних сприймати сучасні європейські теологічні та філософські ідеї. Викладання класичної філософії, риторики, латини та інших гуманітарних дисциплін створювало широку культурну платформу для формування не тільки знання про Бога, але й глибокого розуміння природи людини, суспільства та універсальних моральних принципів. Це дозволяло майбутнім священникам і богословам володіти знаннями не лише у межах традиційного богослов'я, але й інтегрувати ці знання в контекст світової філософії та культурної спадщини.

Особливу увагу в Києво-Могилянській академії приділяли класичним текстам античної філософії та латинському богослов'ю, що дозволяло здобути більш глибоке розуміння західної релігійної традиції та філософії. Викладачі академії, такі як митрополит Петро Могила, застосовували інтеграційний підхід, який поєднував православну догматику з ідеями класичних і середньовічних латинських авторів. Вивчення грецьких та латинських класиків, таких як Августин, Фома Аквінський, а також античні філософи, забезпечувало ширше мислення та кращу здатність вести полеміку з представниками інших конфесій. Це знання було надзвичайно важливим для православних теологів, оскільки їм необхідно було не тільки

захищати свою віру, але й надавати відповіді на питання, що виникали в результаті протестантської реформації та католицької контрреформації. В. Хромець вказує: «У цей період богословська освіта в Києво-Могилянській академії і в архієрейських школах мала доксологічний характер – це, у тому числі, виявлялося у її полемічному характері з католицизмом. Центральним освітнім інструментом підготовки у богословських класах була риторична підготовка і проведення публічних диспутів, в яких і здійснювалося «викриття» католицьких, як вказувалося в той час, викривлень істинного християнського вчення. В богословські класи переважно вступали ті особи, які планували клерикальну кар'єру, і тому це впливало на богослов'я як вузькоконфесійне (православне) і було орієнтовано на підготовку служителів для церковних структур»³³.

Догматичне богослов'я в Києво-Могилянській академії викладалось через систематичне вивчення основ християнської віри, ґрунтуючись на Священному Письмі та роботах Отців Церкви. Цей підхід дозволяв не тільки зберегти чистоту православного вчення, але й давати науково обґрунтовані відповіді на запитання, які ставили західні релігійні течії. Митрополит Петро Могила, який був однією з ключових постатей академії, розробив основи православного віровчення, прагнучи роз'яснити основні питання догматики, такі як природа Святого Духа, значення таїнств, а також проблему вільної волі людини в контексті божественного провидіння.

Крім того, особливу увагу в Києво-Могилянській академії приділяли канонічному праву, що стало основою для формування церковної дисципліни та адміністрації. Вивчення церковних канонів допомагало богословам не тільки розуміти, як слід здійснювати літургійне життя, але й як управляти церковними справами, що було важливим в умовах розбудови православної Церкви. Моральна теологія також була важливою складовою

---

³³ Хромець В. Богословська освіта в Україні: релігійний і світський контекст. Київ: Дух і Літера, 2019. С. 89.

навчального процесу, оскільки вона давала чітке розуміння етичних норм, необхідних для священнослужителів в їхній пастирській діяльності.

Не менш важливим аспектом богословського навчання в Києво-Могилянській академії було вивчення літургійного життя. Церква і її служіння мали велику важливість для всього суспільства, тому підготовка священників, які розуміли не лише догмати, а й практичні аспекти літургії, була пріоритетом. Літургійне навчання забезпечувало правильне проведення церковних обрядів, що мало велике значення для православного віруючого, адже саме через таїнства, в тому числі через Євхаристію, православні християни отримували з'єднання з Богом.

Отже, Києво-Могилянська академія, завдяки широкому інтердисциплінарному підходу та увазі до класичних текстів і сучасних західних течій, стала не тільки важливим осередком богословської науки, але й культурним та інтелектуальним центром для всієї України. Її викладачі і студенти активно брали участь у богословських полеміках, зберігаючи та поширюючи православне вчення, а також адаптуючи його до нових історичних та релігійних умов.

Іншими важливим осередком богословської освіти того часу був Чернігівський колегіум (1700 р.) – освітній центр на Лівобережжі. У цьому освітньому закладі «навчальна програма включала основні церковні дисципліни, такі як догматичне богослов'я, канонічне право, моральна теологія та літургія. Водночас викладалися класична філософія, риторика та інші гуманітарні науки, що забезпечувало всебічний підхід до освіти. Особливу увагу приділяли підготовці священників та церковних діячів, здатних здійснювати пастирську діяльність у складних релігійних і культурних умовах того часу. Колегіум активно співпрацював з Києво-Могилянською академією, що сприяло розвитку православного богослов'я в Україні»³⁴.

---

³⁴ Посохова Л. Ю. На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст. : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. С. 176.

Уже *період XVIII–XIX ст.* у розвитку богословської освіти можна назвати епохою імперій.

На територіях, що потрапили під гніт Російській імперії відбулося утвердження імперської моделі богословської освіти. У XVIII–XIX століттях території України, що увійшли до складу Російської імперії, зазнали суттєвих змін у системі богословської освіти. Відбувалося впровадження імперської моделі, яка передбачала значну централізацію та підпорядкування церковних закладів загальнодержавній політиці. Києво-Могилянська академія, що була провідним центром богословської науки, втрачає свій статус університету (1817 р.) і перетворюється на духовну академію. Це відображало загальну тенденцію до посилення контролю над православною освітою і обмеження автономності навчальних закладів. сновними центрами богословської науки в імперії стають духовні академії (Київська, Московська, Санкт-Петербурзька та Казанська), які орієнтувалися на підготовку священиків і богословів відповідно до державних вимог. Навчальні програми акцентували увагу на догматичному богослов'ї, канонічному праві та історії Церкви, при цьому філософські дисципліни і гуманітарні науки поступово втрачали свою роль. В. Хромець чітко висновує з цього приводу: «Власне, в цей час відбувається поступовий перехід до розуміння богословської освіти не як вершини систематичного знання, а як професійної освіти та підготовки церковно- і священнослужителів, і де шість класів, які передують богословському, є своєрідною підготовкою, з одного боку, до систематичного вивчення основ віри в богословському класі, а з іншого – до набуття навичок майбутнього служіння в церкві, – у граматичних класах вміння читати богослужбові тексти, вміння скласти проповідь і вміння її виголосити за логічними правилами; та знання основ природознавства, на які можна опертися в пасторській діяльності. Це відділення духовної і світської освіти призводить до розуміння духовної освіти як освіти для дітей духовенства і підготовки для церковно- і священнослужіння, але яка за своїм змістом є

богословською, бо дає систематичне розуміння, через віровчення церкви, завершеної картини світу. Отже, богословська освіта в цей час набуває остаточних рис доксологічного типу»³⁵. Система освіти спрямовувалася на зміцнення імперської ідентичності та підтримку державної релігії, що призвело до ослаблення національного характеру богословської освіти. Система богословської освіти, що формується в таких умовах перетворюється на виключно орієнтовану на потреби Церкви та Держави: «...передбачалося виокремлення духовної освіти і передання її керування у повне відання Святійшого синоду. Створена в цей час модель богословської освіти, яка розвивалася винятково в духовних навчальних закладах, значною мірою визначала розвиток богословської освіти в радянський і пострадянський періоди на території сучасної України»³⁶.

Як ми бачимо, на початку XIX століття, коли Україна (за винятком західної частини) перебувала у складі Російської імперії, в контексті масштабних державних та політичних реформ, зокрема змін у сфері освіти, почалася масштабна реорганізація православної духовної освіти. 28 червня 1808 року імператор Олександр I схвалив пропозиції Тимчасового комітету, який займався реформуванням духовних навчальних закладів. Серед ключових учасників роботи цього комітету були єпископ Євгеній (Болховітінов, який згодом став митрополитом Київським) і статс-секретар російського уряду Михайло Сперанський.

Відповідно до нових положень, духовні навчальні заклади розподілялися на чотири категорії: академії, семінарії, повітові училища та приходські школи. Для управління цією реформованою системою освіти царським указом було засновано новий вищий орган – Комісію духовних училищ при Святішому Синоді, яка взяла на себе функції адміністративного керівництва у сфері духовної освіти. Попередній розподіл країни на чотири

---

³⁵ Хромець В. Богословська освіта в Україні: релігійний і світський контекст. Київ: Дух і Літера, 2019. С. 95.

³⁶ Пахльовська О. Києво-Могилянська академія як чинник становлення національної самобутності української культури: парадокси еволюції. *Києво-Могилянська академія в іменах XVII-XVIII ст.* : Енцикл. вид. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2001. С. 19.

духовно-освітні округи, запроваджений ще у 1798 році, залишився незмінним, хоча території між округами зазнали певного перерозподілу. Керівництво кожного округу забезпечувалося відповідною духовною академією. Центрами цих округів були Київська академія, Московська академія, Санкт-Петербурзька академія, а з 1842 року до них долучилася Казанська академія. Дослідники розвитку богословської освіти цього періоду вказують: «Після прийняття Статуту 1814 р. Київська академія проіснувала до осені 1817 р. і була тимчасово закрита до 1819 р. Причина цього полягала в тому, що духовні семінарії Київського духовно-навчального округу, реформовані за новим статутом, почали функціонувати лише з 1817 р., а отже, не могли ще підготувати вихованців для вступу до Київської духовної академії. Для їхньої підготовки потрібно було не менше двох років. До відкриття Київської духовної академії за новим статутом керівництво духовними училищами Київського духовно-навчального округу було передано Санкт-Петербурзькій духовній академії. Підкреслюючи об'єктивні обставини факту закриття старої Київської академії, слід все ж зазначити, що остаточне перетворення її на закритий духовний навчальний заклад було ударом по українській національній системі вищої освіти, що формувалася протягом XVII–XVIII стт.»³⁷.

Після ліквідації Київської академії на її території розпочала свою діяльність новоутворена Київська духовна семінарія. До трьох дворічних відділень цієї семінарії були зараховані 155 найкращих студентів, які раніше навчалися в академії: 25 осіб потрапили на вищий курс, 39 – на середній, а 91 – на початковий. Переважну частину викладачів і адміністрації семінарії становили магістри, які приїхали з Санкт-Петербурзької духовної академії, що визначило напрям і рівень викладання в новій установі.

28 вересня 1819 року в будівлях старої Києво-Могилянської академії, поруч із Київською семінарією, розпочала свою діяльність Київська духовна

---

³⁷ Путро О.І. Нариси історії Київської духовної академії і семінарії в XIX ст. Труды Київської духовної академії. № 15 / Київська духовна акад., Укр. Православна Церква. Київ : Видавництво Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2011. С.128.

академія, яка стала вищим навчальним осередком духовної освіти в Україні. На відміну від Києво-Могилянської академії, яка мала ширший гуманітарний і міжконфесійний профіль, нова академія отримала статус спеціалізованого станово-духовного закладу. До складу її студентів входили переважно діти православного духовенства, які завершили навчання в семінаріях і продовжували здобувати вищу богословську освіту. Такий підхід забезпечував підготовку освічених служителів Церкви в рамках православної традиції. Іншими богословськими закладами освіти того часу на цій території України були духовні семінарії в Чернігові, Полтаві, Катеринославі, Харкові.

На землях, які перебували під владою Австрійської імперії, а згодом Австро-Угорщини, богословська освіта розвивалася в умовах збереження національної та конфесійної ідентичності. Греко-католицька Церква, що відігравала ключову роль у релігійному житті Галичини, Закарпаття та Буковини, зберігала певну автономію у формуванні освітньої політики. Першим навчальним осередком, де здобували освіту греко-католики Галичини, стала семінарія, заснована при храмі святої Варвари у Відні. Повна офіційна назва цього закладу звучала як «Королівська греко-католицька генеральна семінарія у Відні при св. Варварі» (*Regium generale Seminarium Graco-Catholicum Viennae ad Sanctam Barbaram*), але в повсякденному вжитку її часто називали скорочено – «Барбареум». Створена у 1774 році, семінарія спочатку була призначена для греко-католиків із різних регіонів Австрійської імперії, передусім для румунів із Семигороддя (Трансільванія), а також хорватів і сербів.

На прохання львівських єпископів, згодом до числа її студентів було включено й вихідців із Галичини. Навчаючись у семінарії, молоді галичани мали унікальну можливість встановлювати контакти з ровесниками з інших регіонів, що сприяло знайомству з культурними особливостями, історією та духовною спадщиною різних народів. Завдяки цьому «Барбареум»

відігравав роль не лише освітнього центру, а й осередку міжкультурного діалогу.

Головними осередками богословської освіти стали Львівська греко-католицька духовна семінарія, а з 1784 року – богословський факультет Львівського університету, створений в рамках освітньої реформи імператора Йосифа II. У цих закладах викладали догматичне і моральне богослов'я, патристику, еклезіологію, а також філософію, риторику та гуманітарні дисципліни. Важливим напрямом залишалася підготовка священиків, здатних захищати права греко-католиків у багатоконфесійному середовищі. «Серед навчальних дисциплін семінарії важливу роль відігравали ті, які стосувалися господарської справи. Це робилося для того, щоб священики були спроможними навчати свою паству культури господарювання. Відтак досить тривалий час навчання у цьому закладі сприяло не лише здобуттю майбутніми греко-католицькими священиками якісної освіти, але й формуванню у них уміння застосовувати набутки у повсякденному житті»³⁸.

У другій половині XIX століття, з утвердженням Австро-Угорської дуалістичної моделі, греко-католицька освіта зазнала нового піднесення. Богословські заклади стали важливими осередками національного відродження, формуючи не лише церковних діячів, а й культурних лідерів, які розвивали українську мову, літературу та національну ідею.

Іншим закладом вищої богословської освіти цього періоду, що розвивався на територіях західно-українських земель був Теологічний факультет Чернівецького університету (1875 р.) – один із ключових центрів православної богословської освіти на Буковині.

Чернівецький університет, заснований у 1875 році на теренах Австро-Угорської імперії, став важливим осередком освіти та науки Буковини. Унікальність цього навчального закладу полягала у тому, що він одночасно

---

³⁸ Хоркава І.І. Греко-Католицька семінарія у Львові (1783–1929 рр.) як попередниця Греко-Католицької Богословської Академії. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Релігієзнавство». Випуск 1(13). 2016. С. 85.

виконував культурно-просвітницьку та богословську місію в багатонаціональному та багатоконфесійному середовищі. Теологічний факультет, один із трьох засновних факультетів університету (разом із філософським та юридичним), був створений із метою підготовки священиків для православної церкви, яка на той час домінувала в релігійному житті Буковини. У другій половині XIX століття Австро-Угорщина проводила активну політику інтеграції периферійних регіонів через освіту. Буковина, як один із цих регіонів, мала потребу в кваліфікованих кадрах для духовенства та інтелігенції. Створення університету та включення до його складу теологічного факультету було відповіддю на ці виклики. Цей факультет став першим офіційним центром православної теології на західноукраїнських землях, що входили до складу Австро-Угорщини, та забезпечував систематичну освіту духовенства для Православної Церкви в регіоні. «Теологічний факультет розташувався в резиденції буковинського митрополита і був повністю забезпечений навчальними приміщеннями. Свою діяльність факультет розпочав 30 серпня 1875 року у складі 7 кафедр, а саме: вивчення Біблії і тлумачення Старого та Нового Заповітів, догматики, теологічної моралі, історії церкви, церковного права, практичної теології та східних мов. Вивчалися й інші предмети – обов'язкові та факультативні»³⁹.

Навчальна програма теологічного факультету відображала австрійські стандарти вищої освіти, але з адаптацією до потреб православного духовенства. Основу навчання становили:

1. Догматичне та моральне богослов'я – із глибоким акцентом на вивчення основ православного віровчення.
2. Святе Письмо та біблійна екзегеза – із використанням сучасних на той час методів критичного аналізу текстів.

---

³⁹ ФТФ – осередок філософсько-богословської освіти: культурно-просвітницька місія (1875-1940, 1994-2019) : колективна монографія / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича ; [редкол. Василь Балух та ін.]. Чернівці : ЧНУ : Рута, 2019. С. 8.

3. Історія Церкви – вивчення історії Вселенської Церкви та місцевої православної традиції.

4. Канонічне право – що регулювало внутрішнє життя православної спільноти.

5. Літургійне богослов'я – із наголосом на вивчення східної обрядовості.

Навчання велося переважно німецькою мовою, що забезпечувало інтеграцію у загальноавстрійський академічний простір, але водночас могло створювати труднощі для студентів із сільських місцевостей, для яких рідними були українська або румунська мови.

Теологічний факультет Чернівецького університету став не лише центром підготовки православних священиків, але й науковою платформою для розвитку богословської думки. На тлі поліконфесійного середовища Буковини (православні, греко-католики, католики, юдеї) факультет став місцем міжрелігійного діалогу. Його викладачі та студенти взаємодіяли з представниками інших конфесій, збагачуючи наукові дискусії. Значна увага тут приділялася вивченню історії православ'я на Буковині, звичаїв і релігійного побуту місцевого населення, що сприяло розвитку церковно-етнографічних студій.

Попри те, що університет функціонував у межах Австро-Угорської імперії, він мав великий вплив на формування української православної ідентичності в західних землях. Теологічний факультет забезпечував Церкву висококваліфікованими священиками, які були знайомі з сучасними богословськими й академічними тенденціями. Важливо й те, що викладачі факультету, серед яких були й українці, сприяли збереженню та популяризації української мови й культури у церковному та академічному середовищі, а випускники факультету часто ставали лідерами громадської думки, що піднімали питання самобутності українського православ'я.

Теологічний факультет Чернівецького університету став важливою віхою у розвитку богословської освіти на західноукраїнських землях. Він

виконав місію не лише як навчальний заклад для підготовки духовенства, але й як культурно-освітній центр, що сприяв формуванню богословської науки, збереженню православної традиції та підтримці національної ідентичності українців у межах багатонаціональної імперії.

Не зважаючи на систематичні утиски та репресії, що стали характерними для *радянського періоду (1917–1991 рр.)*, розвиток богословської освіти в Україні не припинився зовсім, хоча і був значно обмежений. Більшість традиційних духовних навчальних закладів, зокрема духовні академії та семінарії, були або закриті, або реорганізовані у відповідності з радянською політикою, спрямованою на атеїзацію населення та руйнацію релігійних інститутів. Духовенство та релігійні навчальні заклади потрапляли під жорстокий контроль, а багато священників і викладачів богослов'я стали жертвами репресій. Освітні осередки, які діяли відкрито, були піддані суворому нагляду і цензурі. «Цей період найбільш трагічний і важкий як у розвитку Православної Церкви, так і в розвитку й функціонуванні системи православної богословської освіти і насичений значимими подіями, що вплинули на Православну Церкву в Україні. Розвиток системи богословської освіти Православної Церкви в радянський період характеризувався важкими і складними подіями в житті Православної Церкви: повне знищення дореволюційної системи духовної освіти, тотальний контроль держави над діяльністю Церкви і духовних закладів... Слід зазначити, що в цей важкий період була сформована суспільно-громадська позиція духовенства щодо національних і патріотичних питань, посилилася роль соціального служіння. Цей період позначився як на інституційному аспекті духовної освіти, так і на кадровому забезпеченні, що вплинуло на подальший розвиток системи православної освіти після розпаду Радянського Союзу»⁴⁰.

---

⁴⁰ Попович В. М. Розвиток системи православної богословської освіти в Україні: ретроспективний аналіз. *Грані*. 2014. № 5. С.10.

Тим не менше, певні форми богословської освіти продовжували існувати в підпільному режимі, особливо серед представників меншин, таких як греко-католики. Зокрема, у західних областях України, де греко-католицька церква піддавалася особливому тиску після її насильницької ліквідації в 1946 році, церковні навчальні заклади часто діяли нелегально. Така форма підпільної освіти дозволяла зберігати традиції віри та богослов'я, хоча її участь в академічному та публічному житті була майже нульовою.

У період «відлиги» в 1980-х рр., коли радянська влада відчувала певне ослаблення, було відновлено деякі духовні навчальні заклади, зокрема у східних регіонах, де почала з'являтися можливість для вивчення богословських дисциплін. Проте ці відновлені заклади перебували під постійним контролем держави і не могли розвиватися вільно. У 1989 р., після створення Української автокефальної православної церкви в умовах послаблення переслідувань, почалося відновлення і формування нових центрів богословської освіти, але ще довго вони існували під тиском політичної ідеології.

Незважаючи на всі труднощі, підпільні осередки навчання та формування нових релігійних кадрів стали основою для відродження богословської освіти в Україні *після здобуття незалежності у 1991 році*. У цей час поступово почали відновлюватися традиційні академії і семінарії, і саме на основі цих підпільних ініціатив виникли нові духовні навчальні заклади, які відновили зв'язок із традиціями попередніх століть. Але про це ми поговоримо в останньому розділі нашої магістерської роботи.

Висновки до розділу 2.

Історія розвитку богословської освіти в Україні має глибоке коріння, що простежується ще з давньохристиянських часів, коли на наших землях виникли перші осередки християнського навчання. Богословська освіта була тісно пов'язана з монастирями, де викладалися основи християнської віри, молитви, а також богослужіння. Навчання часто носило духовний

характер, і релігійні дисципліни доповнювалися граматикою та латинською мовою для засвоєння богослужбового тексту. Системи викладання та богословських курсів ще не були організованими університетськими програмами, а освіта здійснювалася через духовні наставництва в рамках монастирських шкіл. Цей період був значно орієнтований на духовну підготовку, без помітних елементів світської освіти.

Одним із основних етапів був період Київської Русі, коли, після хрещення князем Володимиром у 988 році, було започатковано формування богословської освіти при кафедральних соборах і монастирях. Програма навчання залишалася переважно релігійною, з акцентом на богослужіння, читання Біблії, патристичну літературу, а також оволодіння церковнослов'янською мовою. Світські елементи у богословській освіті були обмеженими, хоча зростаючий вплив грецької культури привносив деякі елементи класичної освіти, такі як логіка, риторика, а також основи грецької філософії.

Наступний етап – Литовсько-Руська доба (XIV-XVI ст.) – характеризувався розширенням богословської освіти завдяки формуванню нових центрів навчання, зокрема – братств. Спостерігається поступове зміцнення православної традиції на українських землях, а також посилення культурних зв'язків з Європою. Зростав рівень світської освіти, але богословська освіта продовжувала залишатися на першому місці, і вивчалися не лише церковні дисципліни, а й латинська мова, логіка, філософія, що дозволяло студентам глибше зануритися у західноєвропейську академічну традицію. В цьому періоді починають з'являтися навчальні курси, що включають в себе більш широкую інтеграцію з світською наукою. Саме в цей період була заснована Острозька академія, яка стала однією з основних наукових установ, що зберігала та розвивала богословську освіту в Україні.

У часи козацької доби та барокової епохи (XVII-XVIII ст.) богословська освіта зазнала значних змін. Завдяки піднесенню православної

Церкви в Україні, виникали нові навчальні заклади, серед яких важливою була Києво-Могилянська академія. Вона стала головним осередком не лише богословської, а й загальної освіти, підготувавши велику кількість священнослужителів і науковців. В Київській академії викладали класичні курси — теологія, латинська мова, логіка, риторика, етика, а також нові дисципліни, такі як історія, математика та фізика. Вагомий вплив на освіту мав західноєвропейський бароковий стиль, що особливо виразно проявлявся в архітектурі та мистецтві, але також відображався в інтелектуальному середовищі. В богословській освіті все більше простору отримували сучасні для того часу філософські погляди, що починали взаємодіяти з релігійною думкою. Водночас, в цей період, під впливом барокової культури, з'являються нові тенденції в богословській думці, зокрема розвиток контрреформації і напружених взаємин між православною і католицькою церквами.

В умовах, коли українські землі перебували під гнітом імперій система богословської освіти зазнала значних впливів з боку державної політики. Російська імперія активно контролювала духовне життя в Україні, що обмежувало розвиток богословської освіти. Царський режим посилено намагався впливати на релігійні інституції, що призводило до закриття або обмеження діяльності низки духовних навчальних закладів. Тоталітарний контроль за церковною освітою призводив до витіснення української ідентичності і культури, а навчальні заклади, що діяли, зазвичай знаходились під жорстким наглядом та цензурою. Водночас, Австрійська (Австро-Угорська) імперія, мала значно більшу терпимість до розвитку релігійної освіти. Вона дозволяла розвиток кращих європейських традицій богословської освіти на українських землях. Зокрема через створення Львівської духовної семінарії, що впроваджувала європейські академічні стандарти, а також підтримувала діяльність греко-католицької церкви та її навчальних закладів. Або ж теологічний факультет в Чернівецькому університеті, який почав діяти в кінці XIX століття. Це була одна з перших

спроб інтегрувати богослов'я в академічну систему університетської освіти в рамках Австро-Угорської імперії. Чернівецький університет став важливим осередком теологічної науки на теренах українських земель, і його факультет богослов'я суттєво сприяв розвитку наукового підходу до вивчення релігії. Таким чином, на фоні загального обмеження освіти в Російській імперії, в Австрійській імперії створювались умови для розквіту богословської освіти, що мало важливе значення для подальшого розвитку релігійної думки на українських землях.

Особливо важким був радянський період (1917-1991 рр.), коли більшість традиційних духовних навчальних закладів були закриті або реорганізовані згідно з політикою атеїзації. Проте навіть в умовах жорстокого контролю та переслідувань, богословська освіта не припинилася повністю. Підпільні навчальні осередки і церковні інституції, зокрема серед греко-католиків, продовжували існувати в таємниці, зберігаючи традиції віри та богослов'я. З початком періоду «відлиги» в 1980-х роках були відновлені деякі духовні навчальні заклади, але цей процес залишався під контролем держави.

Таким чином, історіософія розвитку богословської освіти в Україні охоплює численні випробування минулого, але водночас демонструє глибокий спадок, який став основою для сучасної богословської освіти. Незважаючи на труднощі, кожен етап становлення богословської системи освіти сприяв розвитку нових освітніх установ, що забезпечували релігійне навчання. Відзначаючи вплив державної політики на богословську освіту, ми можемо підкреслити її значний поступ після здобуття незалежності в 1991 році, коли почалося відновлення традиційних навчальних закладів, а також формування нових богословських центрів, що враховують сучасні суспільні потреби і виклики. Це стало можливим завдяки тим осередкам, що діяли у підпіллі, мали давню попередню історію, а отже усталені національні та духовні традиції попри всі обмеження.

Розділ 3. Богословська освіта в Україні в часи незалежності: специфіка функціонування, провідні тенденції, перспективи та виклики

Богословська освіта, від перших днів здобуття нашою країною незалежності, є важливим елементом духовного відродження українського народу, адже знання про Бога та Його волю сприяють укоріненню моральних принципів у суспільстві. Як сказано у Святому Письмі: «Народ мій гине через брак знання» (Ос. 4:6). В умовах пострадянської духовної кризи, що супроводжувала Україну після здобуття незалежності, запит на фахівців у царині духовного супроводу та пастирського служіння став доволі високим, адже постсекулярна, а у випадку нашої країни, постатеїстична «свобода віросповідання» легалізувала можливість безперерійно відвідувати храми. Віра в Бога, відновлення тяглості українських християнських традицій стали тим інструментом, який допоміг багатьом знайти основу для свого життя у духовному зростанні та моральності.

Важливим аспектом функціонування богословських шкіл наразі є інтеграція богослов'я у національну систему освіти. За останні десятиліття відбувся поступовий процес легалізації та стандартизації богословських навчальних закладів, що дозволило визнати богослов'я повноцінною академічною дисципліною. Така інтенція очільників таких в минулому виключно церковно регламентованих закладів є позитивною з багатьох причин – і ширші можливості для здобувачів освіти, які отримують дипломи визнані державою, але і відповідає духу християнської аксіології. Адже суголосне біблійному принципу «Все нехай буде пристойно та чинно» (1 Кор. 14:40).

У сучасній Україні функціонують різні типи богословських навчальних закладів: духовні семінарії, академії, університети, катехитичні школи та богословські факультети світських вишів. Кожен із цих закладів

відіграє свою унікальну роль у підготовці богословів. Семінарії орієнтовані на формування майбутніх священників, пасторів і дияконів, академії пропонують фундаментальні богословські знання для тих, хто бачить себе релігійним лідером, можливо, викладачем чи науковцем, який розвиватиме богословську освіту та науку, а богословські програми в університетах (приватних та державних) відкривають доступ до теології широкому колу студентів (в тому числі жіночої статі), формуючи окрім всього вище перерахованого ще і релігійно свідому інтелігенцію.

Важливою на етапі здобуття незалежності є й роль богословської освіти у підтримці міжконфесійного діалогу. Україна, як багатоконфесійна країна, потребує платформ для порозуміння між різними релігійними традиціями. У цьому контексті навчальні заклади відіграють особливу роль, виховуючи покоління, готове будувати діалог у дусі Христового заповіту: «Мир залишаю вам, мир Свій даю вам» (Ів. 14:27).

Сучасні суспільні виклики, як-от глобалізація, секуляризація та війна, вимагають формування стійкої духовної ідентичності. Богословська освіта в Україні сприяє відповіді на ці виклики через плекання цінностей любові, справедливості та служіння ближньому, як це заповідано у Святому Письмі: «Полюби ближнього твого, як самого себе» (Мт. 22:39). Особливо актуальною є підготовка богословів в умовах війни, коли духовна підтримка віруючих, моральна стійкість і плекання надії набувають критичного значення. Богослови, натхненні словами апостола Павла: «Носіть тягарі один одного, і так виконаєте закон Христів» (Гал. 6:2), допомагають суспільству не лише впоратися із викликами війни, а й знаходити сили для відбудови та примирення. Поряд з тим, такі нові реалії мотивують розвивати складові освітніх програм з богослов'я, додають їм нової соціальної зорієнтованості.

Тож спробуймо у цьому останньому розділі магістерської проаналізувати сучасний стан богословської освіти в Україні, а також

окреслити можливі сильні та слабкі сторони на шляху її ефективного функціонування.

Упродовж тривалого часу на пострадянських теренах було усталеним чітке розмежування між світською та духовною освітою. На початку XIX століття в межах Російської імперії підготовку духовенства відокремили від університетського навчання, вбачаючи загрозу у впливі свободи наукової думки на формування богословів. У радянський період цей поділ досяг крайнього прояву, перетворившись на радикальний дуалізм, де заклади духовної освіти були повністю вилучені зі світського академічного простору. Як слушно наголошує Р. Делятинський: «Становлення і розвиток боослов'я як освітньої та наукової галузі в Україні на сучасному етапі викликає сподівання на поступове «оздоровлення» суспільства від «надміру секуляризації», пошук гармонійного компромісу науки та релігії, вироблення моделі суспільних відносин на основі нового світогляду, що поєднує релігійну мораль та досягнення науки»⁴¹.

Після проголошення незалежності України духовна освіта зберегла свою автономність, залишаючись під юрисдикцією релігійних організацій. Її функціонування регламентувалося виключно внутрішніми нормами церковних спільнот. Однак, це призводило до невизнання результатів навчального процесу та наукової діяльності на державному рівні, що спричиняло ситуацію дискримінації. Умови, за яких досягнення богословських закладів не враховувалися офіційними інституціями, суперечили принципам справедливості, наголошеним у Святому Письмі: «Бо Бог не дивиться на обличчя» (Дії 10:34).

На 1 січня 1991 року в Україні діяли 10 духовних освітніх закладів. Інтенсивне зростання кількості релігійних спільнот створило потребу в підготовці кадрів, і в наступні роки було відкрито ще 265 закладів вищої духовної освіти. Сьогодні понад сотня з них продовжують функціонувати,

---

⁴¹ Делятинський Р., Друляк Ю., Іванюк Н. Розвиток богословської освіти УГКЦ як засіб євангелізації суспільства на початку XXI століття. *Науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослов'я. Філософія. Історія. 2018. Вип. 12-13. С. 273.

хоча проблема кадрового забезпечення в більшості релігійних організацій уже вирішена, і кількість студентів значно зменшилася.

Деякі церкви, однак, стикаються з кризою покликань до служіння, через що їхні семінарії змушені закриватися. Яскравий приклад – римо-католицькі навчальні заклади в Україні. Водночас протестантські школи давно адаптували свої програми до підготовки не лише пасторів, а й активних мирян, готових до служіння в громадах. Православні академії та семінарії також шукають нові шляхи модернізації освіти, розширюючи підготовку за межі традиційних спеціалізацій, таких як священство, богослов'я, диригування хору чи іконопис.

Однією з гострих проблем є підготовка вчителів християнської етики, адже чинні нормативні документи дозволяють надавати цю кваліфікацію лише педагогічним університетам. Високий рівень наповненості духовних навчальних закладів підтримується за рахунок фінансової підтримки від релігійних спільнот та зарубіжних донорів.

Багато закладів провідних духовних вишів України нині працюють над отриманням державної акредитації, хтось уже повторної. Цей процес приносить нові виклики, зокрема необхідність відповідати вимогам Міністерства освіти і науки та Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Такі зміни вимагають від духовних закладів гнучкості, оновлення програм та відповідності високим стандартам, про що нагадують слова: «Тому, хто багато дав, від того багато вимагатимуть» (Лк. 12:48). Як слушно стверджує Ю. Чорноморець: «Основним засобом для легітимізації повноцінного розвитку духовної освіти в Україні стала апеляція до теорій постсекулярного стану. З 1990 року на Заході розгорнулися широкі філософсько-релігієзнавчі та богословські дискусії щодо наслідків повернення релігії у публічну сферу, яке стало фактом з кінця 1970-х років. Надії на торжество секуляризації змінилися визнанням факту все більшої плюралізації у соціумі. Знаменитою теорією постсекулярного стану стала після аргументації Ю. Габермаса на користь надання релігійним

організаціям права повноцінного голосу в суспільних дискусіях за умов виразу релігійних цінностей на універсальній світоглядній мові, яка фактично є мовою секулярного світогляду»⁴².

В Україні цей «повноцінний голос» став звучати ще відчутніше з часу відновлення рівноправного статусу богословської освіти, що стало можливим завдяки змінам у законодавстві про освіту у 2014 році. Ці поправки дозволили духовним навчальним закладам проходити акредитацію та ліцензування, видавати дипломи державного зразка та визнавати раніше здобуті наукові ступені та звання через процедури Міністерства освіти і науки України. У цьому контексті варто згадати слова апостола Павла: «Бо Бог не є Богом безладу, але миру» (1 Кор. 14:33), які підкреслюють важливість впорядкованості та визнання зусиль кожної спільноти, що працює задля блага суспільства. Такий крок не лише забезпечив інтеграцію духовної освіти у національну освітню систему, але й відкрив нові можливості для розвитку богослов'я як науки, що стоїть на перетині віри і розуму, сприяючи більш глибокому взаєморозумінню між Церквою та державою.

У той же час у розвитку духовної освіти в Україні стали помітними певні кризові тенденції, пов'язані як із сучасними соціальними викликами, так і з долею теології як академічної дисципліни. Теологія охоплює багато галузей знань, у яких релігійні та наукові підходи прагнуть знайти гармонію, хоча способи досягнення цієї єдності можуть істотно відрізнятися. Як слушно зазначає І. Горохолінська: «...якщо говорити про богословську освіту в нашій країні – варто відповісти на питання, як забезпечити університетській богословській освіті можливість збереження конструктивних надбань попередніх епох (інколи суперечливих та нерівномірно корисних для її якості) та одночасно забезпечити долучення до найкращих взірців сучасної гуманітарної та богословської освіти світу.

---

⁴² Чорноморець Ю. Перспективи розвитку духовної освіти в Україні. *Філософія освіти*. 2020. № 26 (2). С. 13.

Іншими словами, важливою залишається проблема якості богословської освіти, її актуальності та рентабельності»⁴³. Інша ключова проблема – зниження динаміки розвитку теології в університетському середовищі України. Це частково зумовлено тим, що духовні навчальні заклади отримали ширші можливості для автономного функціонування, тоді як у державних університетах вартість навчання зросла, а інтерес церков до підтримки богословських факультетів, кафедр і відділень у світських вишах поступово зменшився. Така ситуація ставить під загрозу розширення впливу теології у сфері суспільного інтелектуального діалогу. Приватні духовні заклади освіти, які мають фінансування церкви, здатні оплачувати вартість навчання своїх здобувачів із її резервів. В той же час у державних закладах освіти – університетах – такої можливості немає. Як і відсутня вона щодо зарахування здобувачів на державні місця за спеціальністю 041 – такого державного замовлення в умовах світської державної політики існувати не може. Це в час економічної кризи в Україні ставить університетську богословську освіту у не вигідне фінансове положення перед тією, яка надається духовними закладами освіти заснованими церквою. Цікавою в контексті цих міркувань є і думка ректора одного із найвідоміших закладів освіти, де готують богословів – Українського католицького університету – Т. Добка: «Все більше поширення здобуває відверто економічне бачення ролі вищої освіти. Змінюються критерії оцінки результатів діяльності університетів з наголосом на їхній спроможності підготувати фахівців, здатних оперативно реагувати на мінливий ринок праці і пристосовуватися до змінних умов динамічних економік. Науково-дослідна діяльність має бути підпорядкована економічній доцільності і підвищенню показників конкурентоспроможності європейської економіки... В умовах глобалізаційного й ринкового тиску, коли роль держави в регулюванні суспільного сектору зменшується, університет може стати однією з перших

---

⁴³ Горохолінська І. Безпековий потенціал богословської освіти. *Феномен безпеки: соціально-гуманітарні виміри* / за заг. наук. редакцією Віталія Мудракова. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2022. С.284.

жертв цієї відмови від патерналістської опіки держави. Безперечно, що поряд із втратою певних привілеїв новий університет здобуде більше свободи і самостійності. Чи знайдеться в такому емансипованому університеті місце для некомерційних спеціальностей, на зразок класичних мов, філософії, богослов'я, медієвістики та інших гуманітарних дисциплін? Залишається сподіватися, що поряд із ринковими мотивами завжди знайдуться якісь інші фактори (релігійні, культурні, національні тощо), які уможливають присутність некомерційних дисциплін в університетському curriculum'і»⁴⁴.

Постає дедалі очевидніша потреба у комплексному переосмисленні майбутнього розвитку богослов'я та духовної освіти в Україні. Особливо актуальним є завдання вибудови нової моделі взаємодії між духовною та світською освітою у межах єдиного національного освітнього простору, що за своєю природою залишається світським. Це потребує дотримання слів апостола Павла: «Випробовуйте все, тримайтеся доброго» (1 Сол. 5:21), тобто вибудовування системи, яка зможе інтегрувати найкращі напрацювання обох сфер, не втрачаючи ані духовної глибини, ані наукової об'єктивності. На наше переконання лише через глибокий діалог між духовною традицією та академічною наукою можна знайти нові шляхи для збереження та розвитку богослов'я як дисципліни, яка має не тільки релігійне, але й культурне та суспільне значення для сучасної України.

Якісна богословська освіта, на наш погляд, може існувати у двох основних форматах. Перший формат – це моноконфесійна освіта, а другий – поліконфесійна. Моноконфесійна богословська освіта зазвичай надається духовними навчальними закладами і орієнтована на підготовку фахівців для конкретної релігійної юрисдикції або конфесії.

Поліконфесійна богословська освіта передбачає кілька можливих підходів. Перший з них можна умовно назвати європейським. Його

---

⁴⁴ Добко Т. Університет і богословська освіта в Україні: автономія знання та інтелектуальна потреба теології. *Філософ. думка : спецвип. «Sententiae», [№] III (2012) : Християнська теологія і сучасна філософія*. Вінниця, 2013. С. 203-204.

прикладом слугують заклади освіти Європи, де факультети богослов'я запрошують викладачів, які спеціалізуються на різних релігійних традиціях. Так, у навчальному процесі можуть брати участь професори, що викладають буддологію, ісламознавство або євангелістське богослов'я. Зміст навчальних планів для студентів формується таким чином, щоб відповідати запиту на багатоконфесійність і задовольняти академічні потреби кожного.

Інший підхід до поліконфесійної освіти, цілком можливий у нашому контексті, реалізується навіть за умов, коли основа програм вибудована довкола конкретної конфесійної традиції. Зазвичай такі програми базуються на освітніх стандартах однієї конфесії – наприклад, ПЦУ, УГКЦ чи окремої протестантської деномінації. Проте до вибірових дисциплін можна інтегрувати предмети, що дозволяють формувати ширшу поліконфесійну перспективу. Цей підхід може реалізовуватися через дисципліни філософського спрямування, соціальний блок або курси, що виходять за межі суто богословських рамок. Такий формат дозволяє майбутнім богословам здобувати не лише вузькоспеціалізовані знання для культового служіння, але й навички для роботи в ролі соціальних працівників, експертів у сфері релігії, журналістів чи фахівців із міжконфесійного діалогу. Таким чином, поліконфесійний підхід розширює можливості богословської освіти і відкриває нові горизонти для її випускників.

В цьому контексті І. Горохолінська наполягає: «...цілком очевидно, що богословська освіта, тобто якісне формування майбутніх служителів релігійних організацій та спільнот (але не лише священнослужителів), а також богословська обізнаність, ерудованість інших фахівців (принаймні тих, які позиціюють себе як віруючих), адекватна, не спотворена інформованість щодо тем релігійно-церковного життя у ЗМІ тощо – це надійний важіль у системі інструментів розбудови гуманітарної безпеки в сучасному постсекулярному світі (котрий водночас є середовищем, де ведуться гібридні війни, де маніпуляція інформацією, світоглядними переконаннями є чи не найважливішою зброєю). Очевидно, що свої

безпекові функції із запобігання цьому богословська освіта належно виконуватиме саме в разі її готовності бути діалогічно відкритою до філософського знання, небайдужості до живого соціального процесу в усій складності й багатомірності тих чинників, які його конституують нині й конститууюватимуть надалі»⁴⁵.

Можна виокремити кілька основних напрямів розвитку богословської освіти в Україні:

- коли освітня установа, незалежно від конфесійного чи світського характеру, самостійно та виключно за рахунок власних ресурсів здійснює розвиток богословських програм;
- коли конфесійні навчальні заклади об'єднуються у консорціуми для реалізації масштабних проектів у сфері освіти;
- коли два або більше світських університетів формують партнерські програми для розвитку богословської освіти;
- коли конфесійний заклад і світський університет розвивають спільні освітні ініціативи;
- коли духовний навчальний заклад співпрацює із закордонними установами для реалізації міжнародних програм;
- коли світський університет розвиває партнерські програми з іноземними навчальними закладами у сфері теології.

Серед цих напрямів найбільш перспективними найближчим часом є партнерські проекти між конфесійними та світськими навчальними закладами. Така співпраця виявляється взаємовигідною, оскільки дозволяє інтегрувати академічні та богословські ресурси, створюючи умови для більш якісного навчання. Або ж широке залучення світськими навчальними закладами до викладання та керівництва практиками здобувачів-богословів прямих стейкхолдерів – представників Церкви, а духовними освітніми

---

⁴⁵ Горохолінська І. Безпековий потенціал богословської освіти. *Феномен безпеки: соціально-гуманітарні виміри* / за заг. наук. редакцією Віталія Мудракова. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2022. С. 290.

установами, що діють в структурі релігійних організацій – світських науковців з різноманітних царин спеціалізації.

Помітною наразі є тенденція протестантських духовних закладів до формування консорціумів, що дає можливість вирішувати масштабні завдання, які для окремих установ є занадто складними. Саме протестантським освітнім установам вдається активно розвивати міжнародне співробітництво. Але є така можливість і активно впроваджувати між світськими університетами та закордонними партнерами у галузі богослов'я.

Спробуймо хоча б маркерно проаналізувати діяльність найбільш знакових богословських освітніх програм в Україні.

Київська православна богословська академія (КПБА)

«Київська православна богословська академія (КПБА) – провідний самоврядний вищий духовний науково-дослідницький та навчальний заклад України, який відповідно до ліцензій Міністерства освіти і науки України затверджених Наказом МОН від 19.04.2021 № 49-л, а також сертфікатів про акредитацію Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, здійснює підготовку фахівців зі спеціальності 041 – Богослів'я за першим (бакалаврським), другим (магістерським) та третім освітньо-науковим (доктор філософії) рівнями вищої освіти, а також наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації у докторантурі, які можуть бути священнослужителями, працівниками синодальних та єпархіальних управлінь, місій, регентами церковних хорів, викладачами середніх, професійнотехнічних та вищих навчальних закладів, співробітниками наукових установ, закладів культури, бібліотек, музеїв, суспільних і громадських організацій, фондів, засобів масової інформації, органів державної влади та місцевого самоврядування, державних і приватних установ, здійснювати фахову аналітичну й синтетичну, викладацьку, дослідницьку, консультаційну, організаційно-управлінську та організаційно-проектну види професійної діяльності»⁴⁶. Тобто, як бачимо із

звіту, КПБА є важливим осередком підготовки кадрів для Православної Церкви України. Вона формує покоління священнослужителів та богословів, які можуть працювати не лише в межах церковної структури, але й у сфері релігійної освіти, міжконфесійного діалогу та громадської діяльності.

На базі академії пропонується здобуття освіти за всіма трьома рівнями: бакалаврат, магістратура та аспірантські програми. Її навчальні плани спрямовані на формування як глибоких академічних знань, так і практичних навичок, необхідних для пастирської діяльності, та охоплюють різноманітні аспекти богословської науки і практики. Центральне місце в освітньому процесі займають богословські дисципліни, зокрема догматика, канонічне право та історія Церкви. Догматика надає студентам глибоке розуміння основ віровчення Православної Церкви та розвиває здатність інтерпретувати богословські ідеї в контексті сучасних викликів. Канонічне право формує у студентів знання про нормативну базу церковного життя, що є важливим для пастирської та управлінської діяльності. Історія Церкви, у свою чергу, дозволяє простежити еволюцію православ'я, аналізувати історичні виклики й знаходити актуальні відповіді для сьогодення. Ці дисципліни сприяють розвитку аналітичного мислення, яке є необхідним для вирішення теоретичних і практичних завдань у церковному і суспільному житті – з однієї сторони, а з іншої саме вони кристалізують основи конфесійного богослов'я. Що зовсім не дивно в умовах, коли ми говоримо про навчальний заклад, що заснований Церквою.

Важливим компонентом навчання тут також є літургічні науки, практики, що зосереджені на вивченні структури, змісту та символіки православного богослужіння. Практичні заняття з літургіки готують студентів до звершення богослужінь відповідно до церковного уставу, тоді як дослідження літургійної спадщини допомагає глибше зрозуміти духовну

сутність православного обряду. Це важливо, адже, як відомо літургія є центральною подією релігійного життя спільноти віруючих, а також пастирський інструмент, що консолідує громаду й служить джерелом її духовного оновлення. Тут варто, мабуть згадати літургійне богослов'я О. Шмемана. Ідеї цього відомого богослова доволі добре синтезував український православний богослов О. Дудченко: «З погляду євхаристійної еkleзіології, саме в літургії зібрання вірних стає Церквою – Тілом Христовим. Саме в такій події місцева Церква являє та сповнює себе як Церква, причетна до об'явлення Божого Царства. О. Шмеман пише, що Божественна літургія – це не тільки «найважливіше» богослужіння порівняно з іншими, але «водночас і джерело всього літургійного життя Церкви, та її ціль». Призначення літургії – це не тільки спілкування вірян із Богом, а «розкриття та здійснення Церквою своєї сутності», якою є «нове життя у Христі». Літургія не є культовою подією, яка відбувається в церкві, натомість – «дія самої Церкви, є Церква *in actu*. Ecclesia існує в *leitourgia* і завдяки їй, і все життя Церкви є *leitourgia*»⁴⁷. З огляду на таку важливість літургії в житті християн наскрізні богослужбові практики та детальне вивчення ідейно-теоретичних, семіотичних основ літургії є надзвичайно виправданим базовим аспектом освітнього процесу для богословів.

Доволі помітним напрямом навчання є історико-культурні вияви православ'я, які охоплюють вплив Церкви на формування національної ідентичності, розвиток літератури, музики та архітектури. Це дозволяє студентам усвідомити, як богословські ідеї інтегруються в соціокультурний контекст і сприяють міждисциплінарному аналізу. Таким чином, випускники КПБА отримують знання, які допомагають їм вести діалог із представниками різних конфесій і культур.

Підготовка до пастирської діяльності охоплює також практичні курси, такі як гомілетика, катехизація та психологія. Гомілетика розвиває навички

---

⁴⁷ Дудченко А.В. концепція літургійного реалізму в теології Олександра Шмемана. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. С. 28.

ефективного публічного виступу, необхідного для проповідування. Катехизація вчить основам передачі віри різним віковим групам, а психологія допомагає майбутнім священникам бути моральною й емоційною підтримкою для людей у складних життєвих ситуаціях. Ці курси формують священнослужителів, здатних відповідати на духовні й соціальні потреби своєї громади. Окрім того, в полі зору викладачів цієї освітньої установи й найактуальніші питання сьогодення, які вимагають напрацювання спільних рішень богословами та психологами – медична душпастирська опіка, психосексуальне здоров'я молоді тощо⁴⁸.

Як свідчить офіційний сайт КПБА, окреме місце в підготовці богословів займають практики: Богослужбова практика, Проповідницько-місіонерська, Науково-дослідницька⁴⁹.

Узагалі, навчальні програми КПБА характеризуються гармонійним поєднанням традиційного православного підходу з сучасними педагогічними методиками. Зокрема, активно використовуються новітні технології, такі як онлайн-курси й електронні ресурси, що дозволяє зробити навчання доступнішим і якіснішим. Важливою є також інтеграція міждисциплінарних підходів, які допомагають студентам аналізувати богословські проблеми у взаємозв'язку з соціальними, культурними й історичними процесами. На базі Академії діє фахове наукове видання з богослов'я «Труди Київської Духовної Академії».

Завдяки такій системі освіти випускники КПБА володіють комплексними знаннями й компетенціями, які дозволяють їм не лише ефективно виконувати пастирські завдання, але й активно брати участь у науковій діяльності, міжконфесійному діалозі й розвитку суспільного життя.

---

⁴⁸ У КПБА відбулася зустріч стосовно спільної навчальної програми психологічної підготовки священників. *Київська Православна Богословська Академія провідний заклад вищої духовної освіти* : офіційний сайт. URL: <https://kpba.edu.ua/novyny/akademia/u-kpba-vidbulasia-zustrich-stosovno-spilnoi-navchalnoi-prohramy-psykholohichnoi-pidhotovky-sviashchenykyiv/>

⁴⁹ ОПП бакалавра. *Київська Православна Богословська Академія провідний заклад вищої духовної освіти* : офіційний сайт. URL: <https://kpba.edu.ua/opp-bakalavra/>

Волинська православна богословська академія (ВПБА)

Волинська Православна Богословська Академія (ВПБА) є одним із провідних закладів богословської освіти в Україні, що відіграє значну роль у формуванні сучасного українського духовенства та розбудові богословської думки. Як свідчить аналіз офіційного сайту – Академія спрямована на формування свідомих і духовно зрілих служителів, здатних не лише виконувати літургічні обов'язки, а й активно працювати з громадами, вирішувати соціальні проблеми та вести діалог із сучасним світом^{50, 51}.

ВПБА пропонує комплексну підготовку, яка включає богословські дисципліни (Святе Письмо, догматика, моральне богослов'я), практичні предмети (гомілетика, літургіка, пастирське богослов'я), гуманітарний блок (історія релігій, філософія, педагогіка) та сучасні виклики, зокрема екуменізм, соціальне служіння та капеланство. Система навчання забезпечує інтеграцію теорії та практики через практичну підготовку у парафіях, соціальних установах і капеланських службах. Академія активно залучає студентів до волонтерських проєктів та співпраці з громадськими організаціями, що сприяє розвитку їх соціальної свідомості. Місцеві ЗМІ доречно вказують: «Волинська православна богословська академія першою серед вітчизняних духовних вишів запровадила курс підготовки військових капеланів. Також невдовзі тут навчатимуть і капеланів медичних, якраз триває процес підписання меморандуму про співпрацю з Національною військово-медичною академією»⁵². Щодо останнього, то на базі ВПБА діє сертифікована програма з Клінічної душпастирської опіки й восени цього року слухачі програми уже мали кілька навчальних сесій.

---

⁵⁰ Студенти ВПБА у Літній школі міжконфесійного діалогу “Зцілення ран війни”. ВПБА : офіційний сайт. URL: <http://www.vpba.edu.ua/news/studenti-vpba-u-litniy-shkoli-mizhkonfesiynogo-dialogu-zcilennya-ran-viyini>

⁵¹ Студенти ВПБА досліджували екологічну проблему: екскурсія до полігону та сортувального центру. ВПБА : офіційний сайт. URL: <http://www.vpba.edu.ua/news/studenti-vpba-doslidzhuvali-ekologichnu-problemu-ekskursiya-do-poligonu-ta-sortuvalnogo-centru>

⁵² У Волинській богословській академії – поповнення духовної братії. Волинські новини : Перше інформаційне агентство. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/u-volynskiy-bohoslovskiy-akademiyi-popovnennia-dukhovnoyi-bratiyi/>

Особливістю ВПБА є акцент на формуванні критичного мислення студентів, що досягається завдяки застосуванню сучасних педагогічних технологій, таких як інтерактивні лекції, дискусійні семінари та міждисциплінарні дослідження. Такі методи роботи дозволяють не тільки глибоко зануритися в богословські рефлексії, але й розглянути богословські питання в ширшому філософському, соціологічному та культурологічному контексті. Водночас Академія зберігає важливість православної духовності, активно долучаючи студентів до богослужбового життя, що є серцевиною формування їх духовної ідентичності.

ВПБА відіграє важливу роль у розвитку української богословської думки через наукову діяльність: організацію конференцій, публікацію наукових праць (тут функціонує фахове видання з богослов'я «Волинський благовісник»), співпрацю з іншими освітніми закладами та дослідницькими інституціями. Особливо цінним є внесок Академії у вивчення православної спадщини Волині, зокрема через дослідження історії Церкви, переклади богословських текстів та розвиток локальної теології, яка враховує український контекст.

Попри це, Академія, як і інші богословські навчальні заклади, стикається із викликами глобалізації, секуляризації та цифровізації. Перед нею стоїть завдання адаптації освітніх програм до сучасних умов, зберігаючи при цьому глибину духовного змісту. Серед інших перспектив – розширення міжнародної співпраці, залучення студентів до програм мобільності та інтеграція в глобальні богословські дискурси. «З 30 червня по 14 липня 2019 року викладачі та студенти Волинської православної богословської академії на чолі з ректором прот. Володимиром Вакіним взяли участь у літній богословській школі в Академії богословських досліджень у м. Волос (Греція)»⁵³, «23 жовтня 2023 року за сприяння ГО «Волинське Братство св. Володимира Великого» делегація Волинської

---

⁵³Новий вимір міжнародної наукової співпраці. ВПБА : офіційний сайт. URL: <http://vpba.edu.ua/news/noviy-vimir-mizhnarodnoi-naukovoi-spivpraci>

православної богословської академії на чолі з отцем ректором Володимиром Вакіним прибула на о. Крит (Греція) в рамках діяльності ВПБА у сфері наукової співпраці, мобільності викладачів та студентів й обміну досвідом між навчальними закладами»⁵⁴ – подібні ініціативи вказують що такі стратегічні цілі є доволі реальними для колективу цього навчального закладу.

Отже, Волинська Православна Богословська Академія є яскравим прикладом гармонійного поєднання традиційного та сучасного в богословській освіті. Вона не лише формує компетентних служителів, а й сприяє становленню свідомих, відповідальних громадян, здатних ефективно працювати у сучасному суспільстві. Це робить ВПБА важливим осередком як для розвитку богослов'я, так і для зміцнення духовного фундаменту української державності.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Богословська освіта в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича є унікальним прикладом інтеграції духовних і світських освітніх традицій у контексті вищої школи. Заснована на основі давніх академічних і духовних традицій Буковини, вона виступає важливим осередком підготовки богословів, які поєднують глибокі знання православного віровчення з компетенціями, необхідними для ефективної взаємодії із сучасним суспільством.

Однією з ключових особливостей богословської освіти в університеті є її акцент на багатопрофільному підході до формування світогляду студентів^{55, 56}. Навчальна програма охоплює традиційні богословські дисципліни, серед яких вивчення Святого Письма (Старого та Нового завітів), догматичного, морального та пастирського богослов'я, літургії та

---

⁵⁴ ВПБА розвиває співпрацю в Греції (част.1). *ВПБА* : офіційний сайт. URL: <http://www.vpba.edu.ua/news/vpba-rozvivae-spiivpracyu-v-grecii-chast1>

⁵⁵ Богослов'я – магістр. Кафедра філософії та культурології : офіційний сайт. URL: <https://philcult.chnu.edu.ua/>

⁵⁶ Богослов'я. Кафедра філософії та культурології : офіційний сайт. URL: <https://philcult.chnu.edu.ua/opp/bakalavr/bohoslovvia/>

патристики. Ці дисципліни націлені на формування у студентів глибокого розуміння основ православної віри та її значення в сучасному житті. Але іншою важливою складовою програми є гуманітарний блок, що включає історію релігій, світоглядні, соціальні дисципліни та вивчення іноземних мов (в тому числі класичних та румунської). Такий підхід дозволяє студентам бачити богослов'я у ширшому міждисциплінарному контексті, що особливо актуально для формування сучасного богослова як інтелектуала, здатного комплексно розв'язувати проблеми соціального рівня поряд з тим виконуючи свої основні професійні обов'язки. Освітні програми з богослов'я реалізуються на кафедрі філософії та культурології. Очевидно, що освітнє середовище синергії цих гуманітарних дисциплін впливає на здобуття компетенцій, які описані вище.

Практична підготовка студентів реалізується через активну участь у богослужіннях, які є невід'ємною частиною навчального процесу. Вище ми вже обґрунтовували, чому такий підхід є важливим під час підготовки майбутніх богословів. Особливу увагу звернено на розвиток гомілетичних навичок, що готує студентів до проповідницького служіння. Також передбачені стажування у канцеляріях єпархій та державних установах (на магістерському рівні – при державних органах влади, секторах у справах релігій тощо), що сприяє формуванню управлінських навичок у здобувачів освіти⁵⁷.

Окрім того, студенти-богослови вивчають дисципліни із чітким соціальним фокусом: Соціальна доктрина Церкви та пастирська діяльність, Церква та медіа; серед вибіркових дисциплін ціла низка тих, що орієнтують на різні сфери суспільної активності майбутнього богослова – це сприяє формуванню пастирської чуйності та формуванню практичних навичок роботи з різними групами населення. Як засвідчує новинна стрічка

---

⁵⁷ Робоча зустріч у рамках виконання програми організаційно-управлінської практики – 041 Богослов'я. Православна Церква України. Богословське відділення (спеціальність «Богослов'я») кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. URL: <https://bogoslov.cv.ua/index.php?id=2951&action=art>

неофіційного сайту спеціальності «Богослов'я» в Чернівецькому національному університеті⁵⁸ студенти та викладачі ОПП активно долучаються як до богослужбової практики, так і громадських та суспільно важливих ініціатив тощо.

Наукова діяльність є невід'ємною складовою освітнього процесу в стінах класичного університету. Студенти і викладачі богословського відділення беруть активну участь у наукових конференціях, публікують статті у фахових виданнях та реалізують дослідницькі проєкти, що сприяють розвитку української богословської думки⁵⁹. Чернівецький університет має давню історію богословських студій, і сучасна програма продовжує ці традиції, водночас інтегруючись у міжнародний науковий простір.

Важливим аспектом є роль богословської освіти у формуванні духовного, національного та культурного самовизначення студентів. Чернівецький університет розташований у регіоні з багатоконфесійною та полікультурною історією, що формує особливий контекст для діалогу між різними релігійними спільнотами. Ця специфіка збагачує навчальний процес, роблячи його актуальним і практично значущим для сучасного українського суспільства.

Таким чином, богословська освіта в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича є прикладом вдалої синергії традиційних християнських цінностей і сучасних освітніх практик. Вона сприяє формуванню компетентних і духовно зрілих фахівців, які здатні ефективно працювати як у Церкві, так і в суспільстві, забезпечуючи водночас розвиток української богословської науки.

Український католицький університет (УКУ)

---

⁵⁸ Православна Церква України. Богословське відділення (спеціальність «Богослов'я») кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. URL: <https://bogoslov.cv.ua/index.php?category=1>

⁵⁹ Практичні аспекти релігієзнавства: осмислення душпастирської опіки в умовах війни. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича : офіційний сайт. URL: <https://www.chnu.edu.ua/novyny/aktualni-novyny/praktychni-aspekty-relihiieznastva-osmyslennia-dushpastyrskoi-opiky-v-umovakh-viiny/>

«Відроджена богословська освіта в Україні покликана сприяти відновленню повноти церковного життя в усіх його ланках: душпастирській, богословській, місійній, харитативній тощо. Однак після тривалого відлучення Церкви тоталітарним режимом від суспільного життя народу особливої уваги потребує відновлення соціальної значимості релігії, формування і популяризація соціального вчення Церкви, зокрема християнського осмислення теорії прав людини»⁶⁰ – йдеться на офіційній сторінці кафедри богослов'я УКУ.

Український католицький університет є унікальним навчальним закладом, який формує сучасну модель богословської освіти, інтегруючи християнські традиції та академічну міждисциплінарність у контексті українського суспільства. Заснований на спадщині Греко-католицької богословської академії митрополита Андрея Шептицького, УКУ був відновлений у 1994 році як відповідь на потребу формування нового покоління церковних і громадських лідерів у незалежній Україні. Його основною місією є розвиток богослов'я, яке не лише зберігає православно-католицьку спадщину, але й адаптується до викликів постсекулярного суспільства. «Приклад викладання в УКУ про інші конфесії показує, що академічний підхід цілком може враховувати і навіть використовувати на користь особливості, притаманні конкретним конфесіям. В УКУ є два основні предмети, в яких досліджується вчення інших Церков: «Конфесії західного християнства» та «Церкви східного християнства». Серед Церков східного християнства розглядаються й унійні Церкви, як-от Халдейська, а в «Конфесії західного християнства» включена як Римо-Католицька, так і протестантські деномінації. Завдяки цьому підходу вдається змінити масштаб вивчення окремої інакшої конфесії на вивчення цілості богословської традиції, котра може включати кілька конфесій... Цей шлях видається закономірним, якщо доцінити цілість умов, що склалися в

---

⁶⁰ Концепція богословської освіти в Україні. *Кафедра богослов'я. Український католицький університет.* URL: <https://theologia.ucu.edu.ua/uk/misija-kafedry/koncepcija-bogoslovskoj-osvity>

Україні: богослов'я визнане наукою, яка має понадконфесійний характер, Україна – чи не єдина серед європейських країн не має «панівної» або національної Церкви, але водночас має вкорінені в культуру християнські деномінації. Все це створює украї сприятливі умови для розвитку академічного богослов'я та плідної співпраці різних богословських традицій»⁶¹. І не тільки така орієнтація на діалогічність богословської підготовки, попри природне католицьке її осердя, забезпечує доволі високий рівень відповідності освітніх програм сучасному запиту. Це і власне організація самого навчального закладу, де окремі науково-дослідні та адміністративні структурні підрозділи активно залучаються для покращення засвоєння базових богословських та духовно-світоглядних дисциплін, які пропонуються освітніми програмами: «Міжнародний інститут етики та проблем сучасності»; «Інститут історії Церкви»; «Катехитично-педагогічний інститут»; «Інститут родини та подружнього життя»; «Інститут психічного здоров'я»; «Інститут лідерства та управління»; «Інститут церковної музики»; «Інститут релігії та суспільства».

Структурно богословська освіта в УКУ організована на Філософсько-богословському факультеті, де здобувачі можуть не тільки здобути перший та другий рівень вищої освіти, але й продовжити свій шлях в досягнення богослов'я як PhD здобувачі. Університетська освіта відповідає стандартам Ватиканської Конгрегації католицької освіти та має міжнародну акредитацію, що дозволяє інтегруватися в глобальний академічний простір.

Однією з визначальних рис богословської освіти в УКУ є інтеграція наукових і духовних вимірів. Особливу увагу приділяють вивченню Святого Письма, догматичного та морального богослов'я, що доповнюється літургійною практикою та духовним супроводом студентів. Щоденні молитви, участь у літургіях, реколекції та формування спільнотності є

---

⁶¹ Бердник Е. Світло (по)розуміння. Шлях від «викривального» до «відкривального» богослов'я в Україні. Патріярхат. URL: <https://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/svitlo-po-rozuminnia-shliakh-vid-vykryvalnoho-do-vidkryvalnoho-bohoslov-ia-v-ukraini/>

невід'ємними елементами навчання, що сприяють духовному зростанню здобувачів. Таким чином, УКУ зберігає баланс між теоретичною підготовкою і практичним застосуванням богословських знань. Велика кількість подій державного рівня (суспільно-політичного, культурного, духовно-просвітницького характеру), які проходять на базі цього навчального закладу, масштаби міжнародної співпраці – забезпечують високий рівень соціальної заангажованості здобувачів освіти, їх обізнаність з найгострішими проблемами сьогодення «з перших вуст».

Таким чином, богословська освіта в Українському католицькому університеті є унікальним явищем в освітньому просторі України. Вона поєднує в собі традицію, інноваційність, академічну глибину і соціальну значущість, забезпечуючи підготовку богословів, здатних відповідати на сучасні суспільні виклики через призму християнських цінностей.

Український гуманітарний інститут (УГІ)

Український гуманітарний інститут (УГІ) є одним із провідних протестантських закладів богословської освіти в Україні, діяльність якого зумовлена як внутрішніми конфесійними, так і зовнішніми загальноукраїнськими та глобальними чинниками. Інститут має чітку конфесійну орієнтацію, адже його основна мета – підготовка служителів і релігійних працівників для адвентистської спільноти. Це визначає зміст навчальних програм, де особлива увага приділяється вивченню Біблії, адвентистської есхатології, здорового способу життя, місіонерської діяльності та інших доктринальних аспектів. Окрім цього, навчальний процес спрямований не лише на інтелектуальний розвиток студентів, а й на їхнє духовне формування через молитви, богослужіння та практичні заняття.

Але поряд з тим, як свідчить сайт інституту, окрім програм з богослов'я тут можна здобути освіту за такими спеціальностями: Графічний дизайн, Журналістика, Економічна кібербезпека, Комп'ютерні науки та програмування, Реабілітація та масаж тощо. Але навіть такі ОПП як, до

прикладу, згадана журналістика у блоці обов'язкових дисциплін мають такі як «Духовне становлення фахівця» й «Основи креаціонізму», а в курси вивчення історії, філософії та актуальних проблем ЗМІ чітко вписано маркер релігійної складової. Серед шести вибіркових дисциплін – «Духовний розвиток та релігія в ЗМІ», «Історія християнства». Це є свідченням того, що й усі інші, окрім «Богослов'я» програми націлені на підготовку фахівців, які мають богословські компетенції, зможуть працювати як представники певної церковної організації у відповідній царині професійної реалізації. І це не дивно, адже як слушно підкреслює ректорка цього навчального закладу Л. Штанько – основний стейкхолдер щодо підготовки фахівців їхнім інститутом – Церква. Ось до прикладу її коментар щодо програми з «Початкової освіти»: «Про початкову освіту довгий час молилися всі християнські школи України. Український гуманітарний інститут є співзасновником міжнародного альянсу для розвитку християнської освіти (МАРХО). Всі члени альянсу дуже очікували цієї програми, тому що ми маємо намір готувати вчителів початкової школи для всіх християнських шкіл, що входять в цей альянс. Я зустрічалася з директоркою альянсу Тетяною Чумаковою та ми обговорювали, яким чином ввести в освітню програму під назвою «Початкова освіта» компоненти, які потрібні для християнських шкіл. В першу чергу це дисципліни, пов'язані з біблійним світоглядом і методикою інтеграції християнських біблійних цінностей в освітній процес. МАРХО розробив спеціальні курси щодо біблійної інтеграції та проводить відповідні сертифіковані програми. Тепер ці програми будуть включені в нашу бакалаврську програму підготовки вчителів початкової школи»⁶².

Значним акцентом у підготовці кадрів є місіонерська діяльність. Студенти активно залучаються до місіонерських програм і суспільних ініціатив, спрямованих на поширення адвентистських цінностей, а також до

---

⁶² Український гуманітарний інститут, заснований адвентистами, планує стати університетом. Релігія в Україні: Міркуй разом із нами. URL: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/49809-ukrayinskij-gumanitarnij-institut-zasnovanij-adventistami-planuye-stati-universitetom.html

соціальної роботи, включаючи медичну місію та освітні проєкти. УГІ функціонує в тісному зв'язку з міжнародною адвентистською освітньою системою, що забезпечує узгодження програм зі світовими стандартами, доступ до сучасної літератури й участь викладачів із міжнародним досвідом.

Особливістю студентської аудиторії інституту є її різновіковість: тут навчаються як молодь, так і дорослі з певним життєвим і духовним досвідом. Це впливає на гнучкість навчальних програм, зокрема можливість дистанційного або вечірнього навчання, а також сприяє міжпоколінному діалогу, коли студенти взаємно збагачуються досвідом. Значна увага приділяється темі здорового способу життя, яка є важливою частиною адвентистської ідентичності. Студенти вивчають основи медицини, дієтології, гігієни, а також беруть участь у спортивних та оздоровчих активностях.

УГІ стикається з низкою викликів, серед яких фінансова стійкість, оскільки заклад значною мірою залежить від пожертв і підтримки громади. Ще одним викликом є інтеграція в українську освітню систему, що вимагає відповідності державним стандартам із збереженням конфесійної ідентичності. Водночас інститут має перспективи для розширення світоглядного діалогу через співпрацю з іншими релігійними закладами та секулярними академічними установами. Таким чином, УГІ поєднує конфесійну спрямованість із прагненням відповідати сучасним освітнім стандартам. Це дозволяє інституту готувати служителів, здатних інтегрувати духовні ідеали адвентизму в суспільне й культурне життя України.

Висновки до розділу 3.

З часу здобуття Україною незалежності богословська освіта отримала новий імпульс для розвитку, ставши важливою частиною академічного, духовного та культурного життя країни. Вона розвивалася в умовах релігійної свободи, що сприяло відродженню богословських шкіл і створенню нових навчальних програм. Було започатковано функціонування

академічних інституцій, що готують фахівців у сфері теології, адаптуючи їхню діяльність до сучасних викликів та вимог часу.

Київська православна богословська академія (КПБА) як освітній центр Православної Церкви України робить акцент на формуванні глибокого православного світогляду, поєднуючи традиційні підходи з сучасними науковими стандартами. Волинська православна богословська академія (ВПБА) вирізняється тісною інтеграцією в регіональну громаду й фокусом на соціальному служінні випускників, вивченні міжнародних стандартів православної теології. Богословські програми при Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича мають інклюзивний характер, забезпечуючи підготовку богословів у контексті міжконфесійного діалогу та інтеграції з іншими гуманітарними науками. Унікальність освітнього простору – світський класичний університет та багатой конфесійної традиції підготовки богословів забезпечують вдалу синергію на шляху здобуття фахових компетентностей випускниками цих програм. Український католицький університет (УКУ) є еталоном богословської освіти греко-католицької традиції, пропонуючи студентам інноваційні навчальні програми та активну участь у міжнародних академічних проєктах. Український гуманітарний інститут у Бучі, представник адвентистської освітньої системи, поєднує богословські програми з акцентом на місіонерській діяльності та здоровому способі життя.

Попри значні досягнення, богословська освіта в Україні стикається з рядом викликів. Перш за все, це питання фінансової стійкості, адже навіть акредитовані ОПП не мають підтримки держави, а тому багато закладів залежні від пожертвувань і підтримки релігійних громад, а ті, які є державними – знаходяться у нерівних умовах щодо здійснення політики оплати вартості навчання. Іншою проблемою є потреба в подальшій адаптації до сучасних освітніх стандартів, включаючи впровадження цифрових технологій, оновлення навчальних програм і забезпечення

конкурентоспроможності випускників на ринку праці. Важливим викликом є також необхідність зміцнення академічної співпраці між богословськими школами різних конфесій та з секулярними університетами для створення простору діалогу і взаємозбагачення. Особливої уваги вимагає питання популяризації богословської освіти серед молоді, яка часто недостатньо поінформована про перспективи такої освіти.

Отже, сучасна богословська освіта в Україні є багатогранним явищем, що відображає як багатство релігійних традицій, так і прагнення до інтеграції в глобальний академічний простір. Її розвиток потребує подальшої підтримки як з боку релігійних громад, так і держави для подолання викликів і розкриття потенціалу духовної та культурної місії.

Висновки

Провівши дослідницьку роботу, ми дійшли до таких висновків:

1. Університетська освіта як культурний феномен зародилася на перехресті духовних і світоглядних впливів християнства. Від античних традицій, де зароджувалася концепція *paideia* як виховання гармонійної особистості, до середньовічної університетської моделі, в основі якої лежали християнські цінності, освіта була не лише інструментом передачі знань, а й механізмом формування світогляду. Християнська аксіологія задала парадигму освіти, в якій розуміння істини поєднувалося з етичною і духовною відповідальністю. Ідеї таких мислителів, як Августин Блаженний, який акцентував на внутрішній трансформації через знання, або Тома Аквінський, котрий інтегрував віру і раціональність, стали фундаментом для розвитку освітньої системи. Університети, які виникали на основі християнської педагогіки, служили платформами не лише для навчання, а й для формування європейської культури, побудованої на принципах християнського гуманізму. Секуляризація освіти, що почалася з Реформації, водночас відобразила складний процес перегляду відносин між вірою та знанням. Вона поставила нові виклики, але й відкрила можливості для діалогу між релігією і сучасністю, між традицією та інновацією. Сучасна система вищої освіти, хоч і значно секуляризована, зберігає сліди цієї спадщини. Ідеї про освіту як шлях до морального вдосконалення, духовного зростання і служіння суспільству залишаються актуальними, хоча й переосмисленими в новому контексті. Таким чином, парадигми християнської аксіології в освіті стають дороговказом для нових освітніх стратегій, що спрямовані не лише на передачу знань, але й на формування суспільства, здатного до діалогу, взаєморозуміння і моральної зрілості. Саме ці парадигми заклали специфічні типи богословських освітніх закладів та їх підходів до витлумачення мети та шляхів підготовки здобувачі.

2. Історія розвитку богословської освіти в Україні має глибоке коріння, що простежується ще з давньохристиянських часів, коли на наших

землях виникли перші осередки християнського навчання. Богословська освіта була тісно пов'язана з монастирями, де викладалися основи християнської віри, молитви, а також богослужіння. Навчання часто носило духовний характер, і релігійні дисципліни доповнювалися граматиною та латинською мовою для засвоєння богослужбового тексту. Системи викладання та богословських курсів ще не були організованими університетськими програмами, а освіта здійснювалася через духовні наставництва в рамках монастирських шкіл. Цей період був значно орієнтований на духовну підготовку, без помітних елементів світської освіти.

Одним із основних етапів був період Київської Русі, коли, після хрещення князем Володимиром у 988 році, було започатковано формування богословської освіти при кафедральних соборах і монастирях. Програма навчання залишалася переважно релігійною, з акцентом на богослужіння, читання Біблії, патристичну літературу, а також оволодіння церковнослов'янською мовою. Світські елементи у богословській освіті були обмеженими, хоча зростаючий вплив грецької культури привносив деякі елементи класичної освіти, такі як логіка, риторика, а також основи грецької філософії.

Наступний етап – Литовсько-Руська доба (XIV-XVI ст.) – характеризувався розширенням богословської освіти завдяки формуванню нових центрів навчання, зокрема – братств. Спостерігається поступове зміцнення православної традиції на українських землях, а також посилення культурних зв'язків з Європою. Зростав рівень світської освіти, але богословська освіта продовжувала залишатися на першому місці, і вивчалися не лише церковні дисципліни, а й латинська мова, логіка, філософія, що дозволяло студентам глибше зануритися у західноєвропейську академічну традицію. В цьому періоді починають з'являтися навчальні курси, що включають в себе більш широкую інтеграцію з світською наукою. Саме в цей період була заснована Острозька академія,

яка стала однією з основних наукових установ, що зберігала та розвивала богословську освіту в Україні.

У часи козацької доби та барокової епохи (XVII-XVIII ст.) богословська освіта зазнала значних змін. Завдяки піднесенню православної Церкви в Україні, виникали нові навчальні заклади, серед яких важливою була Києво-Могилянська академія. Вона стала головним осередком не лише богословської, а й загальної освіти, підготувавши велику кількість священнослужителів і науковців. В Київській академії викладали класичні курси — теологія, латинська мова, логіка, риторика, етика, а також нові дисципліни, такі як історія, математика та фізика. Вагомий вплив на освіту мав західноєвропейський бароковий стиль, що особливо виразно проявлявся в архітектурі та мистецтві, але також відображався в інтелектуальному середовищі. В богословській освіті все більше простору отримували сучасні для того часу філософські погляди, що починали взаємодіяти з релігійною думкою. Водночас, в цей період, під впливом барокової культури, з'являються нові тенденції в богословській думці, зокрема розвиток контрреформації і напружених взаємин між православною і католицькою церквами.

В умовах, коли українські землі перебували під гнітом імперій система богословської освіти зазнала значних впливів з боку державної політики. Російська імперія активно контролювала духовне життя в Україні, що обмежувало розвиток богословської освіти. Царський режим посилено намагався впливати на релігійні інституції, що призводило до закриття або обмеження діяльності низки духовних навчальних закладів. Тоталітарний контроль за церковною освітою призводив до витіснення української ідентичності і культури, а навчальні заклади, що діяли, зазвичай знаходились під жорстким наглядом та цензурою. Водночас, Австрійська (Австро-Угорська) імперія, мала значно більшу терпимість до розвитку релігійної освіти. Вона дозволяла розвиток кращих європейських традицій богословської освіти на українських землях. Зокрема через створення

Львівської духовної семінарії, що впроваджувала європейські академічні стандарти, а також підтримувала діяльність греко-католицької церкви та її навчальних закладів. Або ж теологічний факультет в Чернівецькому університеті, який почав діяти в кінці XIX століття. Це була одна з перших спроб інтегрувати богослов'я в академічну систему університетської освіти в рамках Австро-Угорської імперії. Чернівецький університет став важливим осередком теологічної науки на теренах українських земель, і його факультет богослов'я суттєво сприяв розвитку наукового підходу до вивчення релігії. Таким чином, на фоні загального обмеження освіти в Російській імперії, в Австрійській імперії створювались умови для розквіту богословської освіти, що мало важливе значення для подальшого розвитку релігійної думки на українських землях.

Особливо важким був радянський період (1917-1991 рр.), коли більшість традиційних духовних навчальних закладів були закриті або реорганізовані згідно з політикою атеїзації. Проте навіть в умовах жорстокого контролю та переслідувань, богословська освіта не припинилася повністю. Підпільні навчальні осередки і церковні інституції, зокрема серед греко-католиків, продовжували існувати в таємниці, зберігаючи традиції віри та богослов'я. З початком періоду «відлиги» в 1980-х роках були відновлені деякі духовні навчальні заклади, але цей процес залишався під контролем держави.

Таким чином, історіософія розвитку богословської освіти в Україні охоплює численні випробування минулого, але водночас демонструє глибокий спадок, який став основою для сучасної богословської освіти. Незважаючи на труднощі, кожен етап становлення богословської системи освіти сприяв розвитку нових освітніх установ, що забезпечували релігійне навчання. Відзначаючи вплив державної політики на богословську освіту, ми можемо підкреслити її значний поступ після здобуття незалежності в 1991 році, коли почалося відновлення традиційних навчальних закладів, а також формування нових богословських центрів, що враховують сучасні

суспільні потреби і виклики. Це стало можливим завдяки тим осередкам, що діяли у підпіллі, мали давню попередню історію, а отже усталені національні та духовні традиції попри всі обмеження.

3. З часу здобуття Україною незалежності богословська освіта отримала новий імпульс для розвитку, ставши важливою частиною академічного, духовного та культурного життя країни. Вона розвивалася в умовах релігійної свободи, що сприяло відродженню богословських шкіл і створенню нових навчальних програм. Було започатковано функціонування академічних інституцій, що готують фахівців у сфері теології, адаптуючи їхню діяльність до сучасних викликів та вимог часу.

Київська православна богословська академія (КПБА) як освітній центр Православної Церкви України робить акцент на формуванні глибокого православного світогляду, поєднуючи традиційні підходи з сучасними науковими стандартами. Волинська православна богословська академія (ВПБА) вирізняється тісною інтеграцією в регіональну громаду й фокусом на соціальному служінні випускників, вивченні міжнародних стандартів православної теології. Богословські програми при Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича мають інклюзивний характер, забезпечуючи підготовку богословів у контексті міжконфесійного діалогу та інтеграції з іншими гуманітарними науками. Унікальність освітнього простору – світський класичний університет та багатой конфесійної традиції підготовки богословів забезпечують вдалу синергію на шляху здобуття фахових компетентностей випускниками цих програм. Український католицький університет (УКУ) є еталоном богословської освіти греко-католицької традиції, пропонуючи студентам інноваційні навчальні програми та активну участь у міжнародних академічних проєктах. Український гуманітарний інститут у Бучі, представник адвентистської освітньої системи, поєднує богословські програми з акцентом на місіонерській діяльності та здоровому способі життя.

Попри значні досягнення, богословська освіта в Україні стикається з рядом викликів. Перш за все, це питання фінансової стійкості, адже навіть акредитовані ОПІ не мають підтримки держави, а тому багато закладів залежні від пожертвувань і підтримки релігійних громад, а ті, які є державними – знаходяться у нерівних умовах щодо здійснення політики оплати вартості навчання. Іншою проблемою є потреба в подальшій адаптації до сучасних освітніх стандартів, включаючи впровадження цифрових технологій, оновлення навчальних програм і забезпечення конкурентоспроможності випускників на ринку праці. Важливим викликом є також необхідність зміцнення академічної співпраці між богословськими школами різних конфесій та з секулярними університетами для створення простору діалогу і взаємозбагачення. Окремої уваги вимагає питання популяризації богословської освіти серед молоді, яка часто недостатньо поінформована про перспективи такої освіти.

Отже, сучасна богословська освіта в Україні є багатогранним явищем, що відображає як багатство релігійних традицій, так і прагнення до інтеграції в глобальний академічний простір. Її розвиток потребує подальшої підтримки як з боку релігійних громад, так і держави для подолання викликів і розкриття потенціалу духовної та культурної місії. Богословська освіта сьогодні повинна виступати провідним чинником розвитку існуючих християнських конфесій католицького, православного і протестантського напрямку в Україні. Для цього важливим фактором є готовність релігійних організацій, які так чи інакше виступають головним стейкхолдером в підготовці богословів, до якісного реформування системи освітньої діяльності. Ці реформи викликані як описаними фактами вбудованості богословської освіти в національну систему освіти, а також й глобалізаційними процесами і посиленням секуляризації суспільства, і, що важливо, специфікою взаємодії духовної і світської освіти. Останні роки чи не превалюючим чинником, який повинен бути врахованим при підготовці випускників-богословів є чинник війни – військові та медичні капелани,

духівники, що здійснюють супровід сімей військових, людей, які постраждали від лихоліть війни, церковні дипломати, що здатні вести фахову комунікацію із релігійними лідерами інших країн – все це ті сфери діяльності, які актуалізовані для богословів війною. І все це трансформує модель богословської освіти в сучасній Україні.

Список використаних джерел та літератури

1. Адамський В. Джерела з історії університетської богословської освіти в центральних та регіональних архівах України. *Архіви – наука – суспільство : шляхи взаємодії* : матеріали Всеукр. (з міжнар. участю) наук.-практ. конф., 21-22 трав. 2015 р. / Держ. архів. служба України, Укр. н.-д. ін-т арх. справи та документознавства та ін. ; [редкол. : Г. І. Калінічева (голова) та ін.]. Київ : Держ. архів. служба України, 2015. С. 11-14.
2. Бабишин С.Д. Школа та освіта давньої Русі (IX – I пол. XVIII ст.). Київ, 1973. 88 с.
3. Балух В. Трансформація освітньої парадигми на українських теренах у XVI – XVII ст. *Феномен культури у гуманітарному дискурсі*: монографія / за заг. наук. ред. проф., член-кор. НАПН України Балуха В.О. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С.162-186.
4. Біблія. Сучасний переклад з давньоєврейської та давньогрецької мов. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2020. 1229 с.
5. Бистрицька Е. Розвиток греко-католицької богословської освіти і науки у міжвоєнний період. *Збірник праць Тернопільського міського осередку Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка*. 2004. Т. 1. С. 85-96.
6. Бендик М. Про Концепцію богословської освіти в Україні. *Богословія*. Т.64, кн..1-4. Львів, 2000. С.33-34.
7. Бердник Е. Світло (по)розуміння. Шлях від «викривального» до «відкривального» богослов'я в Україні. *Патріярхат*. URL: <https://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/svitlo-po-rozuminnia-shliakh-vid-vykryvalnoho-do-vidkryvalnoho-bohoslov-ia-v-ukraini/>
8. Богданенко А. І. Теологія на сучасному етапі розвитку України. Київ : Видавництво Ліра-К, 2024. 96 с.

9. Бондар С. Схоластика – універсальна форма раціонального філософствування. *Університетська кафедра. Культурологія. Аксиологія. Філософія. Етнологія. Дискусії. Рецензії. Анотації* : альм. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана" ; Ін-т приклад. та проф. етики ; [голов. ред. Ю. Вільчинський]. Київ : КНЕУ, 2012. Вип. 1. С. 134-142.
10. Бондаренко В. Зближення світської та духовної шкіл в Україні: вимога часу та межі можливого. *Філософська думка: спецвыпуск Sententiae III "Християнська теологія і сучасна філософія"*: наук. видання. Вінниця, 2013. С. 188-194.
11. Бурега В. Теологія в державних університетах: досвід православних церков Європи. *Філософська думка*. 2012. Вип.3. С. 213-219.
12. Василій Великий. Творіння. Т. 1. Кн. 1 Догматико-полемічні та Екзегетичні твори. Київ, 2010. 632 с.
13. Вестель Ю. Теологія як наука і предмет викладання: на шляху до концепції світської теологічної освіти в Україні. *Релігія в Україні*. 2011. URL: <http://www.religion.in.ua/main/daycomment/11403-teologiya-yak-nauka-i-predmet-vikladannya-na-shlyaxu-do-koncepciyi-svitskoyi-teologichnoyi-osviti-v-ukrayini.html>
14. Вища богословська освіта в Україні: дві сторони одного диплому. *Релігія в Україні*. 2010. URL: <https://www.religion.in.ua/7105-vishha-bogoslovska-osvita-v-ukrayini-dvi-storoni-odnogo-diplomu.html>
15. Власовський І. Києво-Печерська лавра та її історичне значення. Торонто, 1966. 42 с.
16. ВПБА розвиває співпрацю в Греції (част.1). *ВПБА* : офіційний сайт. URL: <http://www.vpba.edu.ua/news/vpba-rozvivae-spivpracyu-v-grecii-chast1>
17. Горохолінська І. Безпековий потенціал богословської освіти. *Феномен безпеки: соціально-гуманітарні виміри* / за заг. наук. редакцією

- Віталія Мудракова. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2022. С. 277-291.
18. Горохолінська І. Постмодерне богослов'я як методологічний ресурс осмислення сучасної релігійності: ідейно-світоглядні та соціально значущі виміри. *Богословські роздуми. Східноєвропейський журнал богослов'я. Theological Reflections: Euro-Asian Journal of Theology*. Vol.19.2 (2021). С.17-31.
19. Делятинський Р., Гоголь В. Богословська освіта і наука як засоби формування громадянського суспільства в Україні. *Грані. Серія: Філософія*. 2023. Т 26. № 3. С. 6-19.
20. Делятинський Р., Друляк Ю., Іванюк Н. Розвиток богословської освіти УГКЦ як засіб євангелізації суспільства на початку ХХІ століття. *Науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого «Добрий Пастир». Богослов'я. Філософія. Історія*. 2018. Вип. 12-13. С. 271-311.
21. Денисенко В. Духовна освіта в Україні Х–ХVІІІ ст. [Текст] / В. Денисенко. Київ: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2011. 518 с.
22. Добко Т. Університет і богословська освіта в Україні: автономія знання та інтелектуальна потреба теології. *Філософ. думка : спецвип. «Sententiae» : Християнська теологія і сучасна філософія*. Вінниця, 2013. № ІІІ (2012). С. 200–212.
23. Докаш В., Позняк Я. Світська та теологічна освіта: взаємодія чи конфронтація? *Українське релігієзнавство*. №36. 2005. С. 220-224.
24. Дудченко А.В. Концепція літургійного реалізму в теології Олександра Шмемана. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. С. 27-30.
25. Зелінська О. Ю. Українська барокова проповідь: мовний світ і культурні витоки : монографія / Оксана Юрійвна Зелінська. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2013. 421 с.

- 26.Кислий А. О. Суспільний ідеал у сучасному християнстві : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2020. 348 с.
- 27.Кислий А. О. Релігійний компонент в освітніх системах західноєвропейських країн та України. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства*. 2009. Т. XXVI. С. 181-190.
- 28.КПБА. Звіт про навчальну, методичну, наукову, організаційну та іншу діяльність академії у 2021 / 2022 навчальному році. Київ, 2022. URL: https://kpba.edu.ua/wp-content/uploads/2020/10/Richnyj_zvit_pro_diialnist_KPBA_za_2021_2022_n.pdf
- 29.Книга Мудрості 6:12-14. *Уроки Біблії. Біблія – Ваш шлях до спасіння і мудрості*. Доступ: <https://bible-lessons.in.ua/bible/old/book27/gl06.html>
- 30.Концепція богословської освіти в Україні. *Кафедра богослов'я. Український католицький університет*. URL: <https://theologia.ucu.edu.ua/uk/misija-kafedry/koncepcija-bogoslovskojo-osvity>
- 31.Кралюк П. Острозька Академія та Острозька Біблія: історико-філософський контекст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2011. Вип. 18. С. 3-13.
- 32.Куликівська К., Павленко В.В. Становлення вищої освіти в Україні. *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: зб. наук. Праць*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С.353- 357.
- 33.Лагодич М. Духовна освіта в Україні: сучасний стан і перспективи [Текст]. Актуальні питання релігієзнавчої та богословської думки: Колект. монографія / За ред. В.О. Балуха. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. С. 229-246.
- 34.Лагодич М. Релігійна освіта в сучасній Україні: стан, тенденції та виклики. *Аксіосфера освіти: історичні тенденції та пріоритети*

- сьогодення: колективна монографія / за ред. член-кореспондента НАПН України В.О. Балуха. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2018. С. 197-203.
- 35.Липинський В.В., Рощина Л.О. Православна освіта в Україні (1991-2001). *Український історичний журнал*. 2006. №6. С.145-166.
- 36.Ломачинська І., Ужва В. Релігійна освіта в Україні: проблеми та перспективи. *The Caucasus*. 2020. Вип. 38. С.68-72.
- 37.Мельниченко Н.О. Співвідношення принципу світськості освіти та права на отримання релігійної освіти у конституційному законодавстві країн-членів Європейського Союзу. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.]; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 43. С. 92 - 98.
- 38.Мірошниченко В. Г. Досвід духовно-морального виховання в європейській педагогіці IV–VI століть (Мартін Турський, Бенедикт Нурсійський, Флавій Кассіодор). *Наукові записки. Серія “Психологія і педагогіка”*. Випуск 21, 2012. С. 355-362.
- 39.Новий вимір міжнародної наукової співпраці. *ВПБА* : офіційний сайт. URL: <http://vpba.edu.ua/news/noviy-vimir-mizhnarodnoi-naukovoi-spiivpraci>
- 40.Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української Православної Церкви: У 2 т. [Текст] Т. 1-2 / Огієнко І.І. Київ: Україна, 1993. 284 с.
- 41.ОПП бакалавра. *Київська Православна Богословська Академія провідний заклад вищої духовної освіти* : офіційний сайт. URL: <https://kpba.edu.ua/opp-bakalavra/>
- 42.Острозькі просвітники XVI–XX ст. / редкол. : І. Д. Пасічник, М. П. Ковальський [та ін.]. Острог, 2000. 480 с.

43. Парпан У. Історико-правові особливості розвитку вищої освіти в Україні (XVII-XIX ст.). *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : Юридичні науки : збірник наукових праць / МОН України. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. № 861. С. 18-26.
44. Пахльовська О. Києво-Могилянська академія як чинник становлення національної самобутності української культури: парадокси еволюції. *Києво-Могилянська академія в іменах XVII-XVIII ст.* : Енцикл. вид. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2001. С. 19-26.
45. Пашков К. В. Теологія в українському університеті: pro et contra (освітнянські баталії постсекулярної доби). *Культура України* : наук. зб. / за заг. ред. В. М. Шейка. Харків : Харків. держ. акад. культури, 2013. Вип. 42. С. 116–125.
46. Попович В. М. Розвиток системи православної богословської освіти в Україні: ретроспективний аналіз. *Грані*. 2014. № 5. С. 6-11.
47. Попович В. Сучасна православна богословська освіта в Україні: проблеми модернізації і реформування. *Релігія та соціум*. 2014. № 3-4. С. 139-145.
48. Попович В.М. Взаємозв'язок соціального вчення православних церков і богословської освіти в Україні: філософсько-релігієзнавчий аналіз: дис. докт. філос.н. Житомир, 2018. 468 с.
49. Посохова Л. Ю. На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст. : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 400 с.
50. Православна Церква України. Богословське відділення (спеціальність «Богослов'я») кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. URL: <https://bogoslov.cv.ua/index.php?category=1>
51. Практичні аспекти релігієзнавства: осмислення душпастирської опіки в умовах війни. *Чернівецький національний університет імені Юрія*

- Федьковича : офіційний сайт. URL:
<https://www.chnu.edu.ua/novyny/aktualni-novyny/praktychni-aspekty-relihiieznavstva-osmyslennia-dushpastyrskoi-opiky-v-umovakh-viiny/>
- 52.Пилипів І. Делятинський Р. Становлення богословської освіти Греко-католицької церкви в першій половині XIX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія: Історія. 2016. Вип. 2. Ч. 2. С. 122-126.
- 53.Путро О.І. Нариси історії Київської духовної академії і семінарії в XIX ст. Труды Київської духовної академії. № 15 / Київська духовна акад., Укр. Православна Церква. Київ : Видавництво Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2011. С.127-140.
- 54.Робоча зустріч у рамках виконання програми організаційно-управлінської практики – 041 Богослов'я. *Православна Церква України. Богословське відділення (спеціальність «Богослов'я») кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. URL:
<https://bogoslov.cv.ua/index.php?id=2951&action=art>
- 55.Сайбеков М. Аналіз методу Ісидора Севільського у працях «Етимології», «Диференції», «Сентенції». *Філософські обрії*. 2024. №48. С. 27-39.
- 56.Св. Йоан Золотоустий. Зібрання повчань Кн.1. Львів : Місіонер, 2015. 376 с.
- 57.Світильник істини: Джерела до історії Української Католицької Богословської Академіїу Львові 1928-1929-1944. Торонто-Чікаго, 1973. Ч . I. 718 с.
- 58.Світильник істини: Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові 1928-1929-1944. Торонто-Чікаго, 1976. Ч. II. 663 с.

59. Синій В.С. Теорії про місійне покликання богословської освіти у пострадянському протестантизмі. *Освітній дискурс*. Випуск 23 (5). 2020. С. 78-92.
60. Синій В. С. Сучасне християнське лідерство в освіті. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України. Київ, 2021. 263 с.
61. Степаниця О. Ю. Система освіти у Стародавньому Римі. *Матеріали 73-ї Всеукраїнської студентської наукової конференції «Погляд майбутніх лікарів на сучасну медицину»*, 30 березня – 1 квітня 2017, м. Полтава. Полтава, 2017. С. 10.
62. Студенти ВПБА досліджували екологічну проблему: екскурсія до полігону та сортувального центру. *ВПБА* : офіційний сайт. URL: <http://www.vpba.edu.ua/news/studenti-vpba-doslidzhuvali-ekologichnu-problemu-ekskursiya-do-poligonu-ta-sortuvalnogo-centru>
63. Студенти ВПБА у Літній школі міжконфесійного діалогу “Зцілення ран війни”. *ВПБА* : офіційний сайт. URL: <http://www.vpba.edu.ua/news/studenti-vpba-u-litniy-shkoli-mizhkonfesiynogo-dialogu-zcilennya-ran-viyni>
64. Соловій Р. Виникаюча церква. Черкаси : Колоквіум, 2012. 328 с.
65. Тарабан Ю. Типологія закладів теологічної освіти Федеративної Республіки Німеччина та України. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : науковий журнал / МОН України, Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка ; [редкол.: А. А. Сбруєва, О. А. Біда, Ю. А. Бондаренко та ін.]. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2019. № 10 (94). С. 232-247.
66. Тарабан Ю.В., Сбруєва А.А. Євроінтеграційний потенціал теологічної освіти: досвід університетів Німеччини та України: [монографія] / за

- заг. ред. М. А. Бойченко. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. 252 с.
67. Титаренко О.Р. Сучасна концепція виховання: між християнською традицією і державною освітою. *Християнство і проблеми сучасності*. Наук. зб. Київ, 2000. С. 205- 209.
68. У Волинській богословській академії – поповнення духовної братії. Волинські новини : Перше інформаційне агентство. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/u-volynskiy-bohoslovskiy-akademiyi-popovnennia-dukhovnoyi-bratiyi/>
69. У КПБА відбулася зустріч стосовно спільної навчальної програми психологічної підготовки священиків. *Київська Православна Богословська Академія провідний заклад вищої духовної освіти* : офіційний сайт. URL: <https://kpba.edu.ua/novyny/akademia/u-kpba-vidbulasia-zustrich-stosovno-spilnoi-navchalnoi-prohramy-psykholohichnoi-pidhotovky-sviashchenykiv/>
70. Український гуманітарний інститут, заснований адвентистами, планує стати університетом. Релігія в Україні: Міркуй разом із нами. URL: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/49809-ukrayinskij-gumanitarnij-institut-zasnovanij-adventistami-planuye-stati-universitetom.html
71. Харевич І.І. Розвиток богословської освіти в Українській Греко-Католицькій Церкві наприкінці ХХ ст. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2022. Вип. 2 (22). С. 197-208.
72. Хоркава І.І. Греко-Католицька семінарія у Львові (1783–1929 рр.) як попередниця Греко-Католицької Богословської Академії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Релігієзнавство»*. Випуск 1(13). 2016. С. 81-90.
73. Христокін Г.В. Культурні форми буття теології: релігієзнавчо-філософський аналіз. *Науковий Часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 7. Релігієзнавство.

- Культурологія. Філософія : [зб. наукових праць] / ред. рада : В. П. Андрущенко (голова); за ред. Н.Г. Мозгової. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 38 (51). С. 65-73.
- 74.Христокін Г. Методологія православної теології. Монографія. Київ : «ПП» «Фоліант», 2019. 502 с.
- 75.Христокін Г. В Філософія як методологічна основа теології. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Науково-практичний журнал. 2016. Випуск. 13. С. 81-85.
- 76.Хромець В. Богословська освіта в Україні: релігійний і світський контекст. Київ: Дух і Літера, 2019. 312 с.
- 77.Цебрій І.В. Модель релігійної освіти у творчій спадщині ранньохристиянських педагогів середньовічної Європи. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*. Вип. 17, 2011. С.70-75.
- 78.ФТФ – осередок філософсько-богословської освіти: культурно-просвітницька місія (1875-1940, 1994-2019) : колективна монографія / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича ; [редкол. Василь Балух та ін.]. Чернівці : ЧНУ : Рута, 2019. 288 с.
- 79.Чорноморець Ю. Перспективи розвитку духовної освіти в Україні. *Філософія освіти*. 2020. № 26 (2). С. 8-24.
- 80.Чорноморець Ю.П. Легітимізація теології як науки в пострадянському православному ландшафті. *Філософська думка-Sententiae*: Спецвипуск № 2 (2011). «Теологія і філософія релігії». Вінниця: ВДТУ, 2012. С. 7-14.
- 81.Чорноморець Ю. Яку теологію потрібно викладати в університетах? 2010. URL: <http://www.religion.in.ua/main/daycomment/11650-yaku-teologiyupotribnovikladati-v-universitetax.html>
- 82.Astrik L Gabriel. The Educational Ideas of Vincent Of Beauvais. The University Of Notre Dame Press, 1962. 344 p.

83. Balukh V., Kraliuk P., Shkribliak M. Christian Centrism in the Context of the Postmodern Paradigm of Philosophy Education and Value Strategies for Education of Student Youth. *Education and Upbringing of Youth in New Realities: Perspectives and Challenges, Youth Voice Journal*. 2022. Vol. IV. Pp. 7-16.
84. Balukh V., Shkribliak V. Christianocentrism as an axiological platform for education in the context of the postmodern philosophical paradigm of youth policy.
85. Broun J. The Czech Republic – Problems of Catholic Theological Education Ten Years after the Velvet Revolution. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2001. Vol. 21 : Iss. 2 , Article 2. Available at: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol21/iss2/2>
86. Cassiodorus Flavius Magnus Aurelius. Cassiodori Senatoris institutiones divinarum et saecularium litterarum. Clarendon Press, 1937. 193 p.
87. Davis E. Theological education in a multi-ethnic society. Boekencentrum. 1998. 269 p.
88. Dales D. A Mind Intent on God: The Spiritual Writings of Alcuin of York - An Introduction. Norwich : Hymns Ancient & Modern Ltd, 2004. 124 p.
89. Handbook of Theological Education in World Christianity. Theological Perspectives – Regional Surveys – Ecumenical Trends / Ed. Dietrich Werner, David Esterline, Namsoon Kang, Joshva Raja. Oxford : Regnum Books International, 2010. 759 p.
90. Khromets V. Specificity Of Theological Education In Ukraine During The Middle Ages And Early Modernity. Innovative Solutions in Modern Science. Vol. 4, #23. 2018. URL: <https://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/view/1580>
91. Marbaniang D. Historical Overview of Theological Education. URL: https://www.researchgate.net/publication/330514753_Historical_Overview_of_Theological_Education

92. Ven. Dr. T. T. Bello. Theological Education as s Tool for Reformation of Church and Society. *International Journal of Research – Granthaalayah*. 2019. № 7(3). Pp. 346-353. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/546444>
93. Ferenczi J., Kohl M., Kobyakovsky I. And others. The Effectiveness of Theological Education in Ukraine: A Research Project. *Theological Reflections: Eastern European Journal of Theology*. 2006 (7). Pp. 178-205.
94. The Etymologies of Isidore of Seville / Stephen A. Barney. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 475 p.
95. The Selected Letters of Cassiodorus: A Sixth-Century Sourcebook / Ed. M. Shane Bjornlie. Oakland : University of California press, 2020. 328 p.
96. Thomas Aquinas. Summa Theologica. Vol. 4. Christian Classics, 1981. 641 p.